

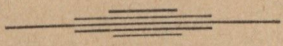
192179

KÖZLEMÉNYEK
A SZEGEDI FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGÓGIAI-LÉLEKTANI INTÉZETÉBŐL

10

TAKÁCS TIBOR

MADAME DE GENLIS
NEVELŐI ESZMÉI

SZEGED, 1936.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000829480

A m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem
Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi
karához benyújtott
doktori értekezés.

Bíráló: Dr. Várkonyi Hildebrand egy. ny. r. tanár.
Társbíráló: Dr. Mester János egy. ny. r. tanár.

T 92179

T5428

BEVEZETÉS.

A francia irodalom számos olyan női egyéniséget mutat fel, kiknek neve még napjainkban is számottevő tényező a francia szellem történetében. Igen sok írónő a kor divatját majmolva ragad tollat, minden komoly célzat nélkül; nevük a beérkezettek között szerepel, a szalonok társasága nem feledkezik meg róluk és így a legfelsőbb körök kegyeltjeivé lesznek. De mi ezeknek sorsa? A halál egyszerre irodalmi és társadalmi jelentőségükkel is felszámol. Senki sem tartja már érdemesnek az eddig is csak udvariasságból olvasott könyveket lapozgatni; új, más kis egyéniségek bukkanak fel, hogy a maguk pályáján elődeik pillanatnyi fényéből még kevesebbet engedjenek érvényesülni.

Ilyen szalonokból kiindulva sokan nagy kariert futnak be, de a kortársak megbecsülésénél nem jutnak túl. Félicité du Crest de Saint-Aubin, de Genlis grófnő (1746—1830) is ezen írók típusának egyike. Neve ma sem írói működésével kapcsolatban ismert, hanem oly vonatkozásban, ahogyan *Tolsztoj* Háboru és békéjében hallunk róla: „a barokk nő“ alakja ez, a XVI. Lajosok udvarából.

Életéről a kortársak emlékirataiból az utolsó évtizedig nem is tudhattunk meg ennél többet. Írásait az exaltált nő kérkedésénél többre nem becsülték, aki eredetileg polgári származásu lévén így gondoskodott a maga személyének tömjénezőkről.

Jean Harmand többszázoldalas, kimerítő és kiadatlan levéltári forrásokon felépülő életrajza végre helyes mederbe terelte az írónőre vonatkozó kritikát. Bár Madame de Genlis élete javarésze a voltairei és

encyclopédista szellemtől áthatott 18. századba esik, mégis kitart a szélső katolicizmus és a Bourbonok mellett, sőt ez utóbbival elmélyíti kapcsolatait, amikor az Orléans-család gyermekeinek nevelője lesz.

Ez a pillanat Madame de Genlis pályafutásának kezdete. Még nem író, de már nevelő. Ez a nevelői munka, amely mély vallásossága mellett legjobban áthatja, egész írói működésének irányt szab. Politikai állásfoglalása miatt sok megvető lenézésben volt része. Az emberek nagy tömege fordult ellene, mert félreismerték céljait. Ne keressük politikai nézeteit, hiszen a Bourbonokhoz való ragaszkodása mindent megmagyaráz, azt is, hogy tanítványai a menekülő hercegek érdekében hol jakobinus és forradalmi, hol pedig bonapartista; svájci és hamburgi emigrációjából visszatérve hivatalt vállalt a császárságban. — A politika nem is vonul be soha könyveinek szellemébe. Még Hamburgban sem ír a száműzött franciák erősen személyeskedő hangján, amint ezt *Préci de ma conduite* című védőiratából láthatjuk. Irodalom és politika élesen elhatárolódnak nála.¹ A legreménytelenebb időkben is csak nyelvi órák adása, levelezése és erkölcsi, tanító célzatu művei irogatásának élt.² Ekkor születnek oktatás szempontjából legérdekesebb munkái, *Herbier moral*, *Ida ou le jupon vert c. vigjátéka* és még sok kisebb apróság.

Mint már említettük az orléansi hercegi családnál vállalt nevelői munka döntő befolyással van Madame de Genlis írói fejlődésére. 1887-ben jelenik meg első munkája; ettől kezdve alig marad el év, melyben új munkát ne adna nagyszámu olvasói, szigorú ellenfelei és irigyei kezébe. Egyetlen cél lebeg előtte ekkor még: jó királyt és alátvalókat nevelni a kis hercegből és tanulótársaiból, írni és írva tanítani, hogy a nevelői munka még eredményesebb legyen.

Madame de Genlis kiapadhatatlan tolla egy egészen új irodalmi területnek, a nevelő célu irodalomnak a meghonosítója Franciaországban. Regényeit, novelláit

a gyermektársadalom számára, annak okulására, vagy a szülők kezeibe teszi, hogy az országban elhanyagolt komoly nevelést újra megteremtse és megszilárdítsa. A családot és gyermeket egységbe forrasztja, hogy rávilágítson ennek az egységnek nemzeti szempontból való szükségére. Látóköre a 18. század szociológusainak nyomán igen nagy mértékben bővült és figyelmét az egyéni nevelés feladatairól a társadalmi nevelés követelményeire is ráirányítja. Intuitív készsége, megvalósító és szerkesztő tehetsége még a mai nevelő szemében is érdekessé és korszerűvé teszi.

Az irodalom és francia szellemtörténet számára Madame de Genlis neve nem lehet ma már csupán csak könyvészeti adat és eltörpülő jelenség. Munkássága, elvei határkövet jelentenek egy új irodalmi irány és nevelés számára. Végzett munkájának legnagyobb jelentősége, hogy észreveszi a hiányt, amely a gyermekirodalom terén Franciaországot Németország mögé állítja. Nagyjelentőségű és egyben újító a nevelésnek, mint nemzeti feladatnak sürgetésében.

Régi és új irodalom és pedagogia történetek ³ legtöbbször szóltalanul hagyják, vagy ha említik is, olyan különcségeket emelnek ki gondolataiból, melyek újból az orosz földre vezetnek, Tolsztojnál érvényesülnek és az alaptalanul barokknak nevezett nagyvilági nő egyéniségét példázzák.

Célunk tehát ez: megismerni Madame de Genlis nevelői felfogását, nem életén, hanem munkáiban rejlő gondolatain keresztül. A nevelői gondolkodás taglalásánál kettős szempont világít rá a jellegzetességekre, és pedig az elméleti és gyakorlati. Az elméletet az irónő könyvei, a gyakorlatot pedig az oktatás módja és végzése adják meg. Így sor kerül Madame de Genlis műveiből kitünő elméleti, majd a gyakorlati oktatás menetének, a belle-chassei kastély munkatervének didaktikai elveire. Madame de Genlis nemcsak a nevelés, hanem a francia irodalom képviselője is, és e kettős gondolat:

szépirodalom és nevelés egybeolvadása, vagy elhatárolódása szintén mind esztétikai, mind nevelői szempontjaira még erősebb fényt derít. Így tehát hármas szempont: elmélet, gyakorlat és szépirodalom adják azokat a vezérfonalakat, melyeken haladva alkalmunk lesz Madame de Genlis gondolatvilágának mélyére tekinteni és belőle a nevelőre jellemző mozzanatokot kiemelni.

GONDOLATOK A NEVELÉSRŐL.

A 18. század gondolkodóinak olvasásakor lehetetlen észre nem venni azt a pesszimizmust, mely őket a nevelés korviszonyainak láttára eltölti. A század maga egy második renaissance, amely már nemcsak az önállóan gondolkodó, de önállóan cselekvő ember ideálját keresi. Megindul a nevelésben a tananyagok megváltatásáért a harc. *Diderot* és *D' Alembert* haszontalanul eltöltött időnek látja a humaniorákkal való foglalkozást. A 18 század embere is, mint ők látták, nem tudományos célból, hanem az élet gyakorlati céljaiból, tehát hasznossági alapon keresi fel az iskolapadot. Így indítanak harcot egyelőre a klasszikus nyelvek ellen.⁴ Alapvető kérdéseken mulik a sok irodalmi vitának megindítása, és ez a nevelés fogalmának pontos körülhatárolásából keletkezik. Ez az az időpont, amikor a magán és házi nevelés szerepét mindinkább betölti az emberek közösségébe illeszkedő iskola. A kérdés gyökeresebb megoldásában nagy része van a forradalom világnézetének mindinkább szélesebb körökre való kiterjeszkedése is.

Rousseau elgondolása naiv lesz és helyette az új empirizmus hódít. A régi skolasztikus iskola tipusának egyeduralmát az utilitarizmus eszméin felépülő új szellemi intézmények veszélyeztetik. Ebbe a századfordulós, vajudó eszmei forrongásba mind több és több hang vegyül. Felvetődik a női egyenjogúság kérdése és ennek első jeleit az irodalom mutatja fel. A nevelés izgató kérdései épügy vita tárgyát teszik Franciaországban immár mindenütt virágzó szalonokban, mint a politika és szépirodalom.

A neveléstudomány terén valóban nagyot ér el a

francia szellem : felveti a legnagyobb nevelésügyi kérdést, a társadalmi nevelést. A fogalom természetesen tág értelmezésű, de jelenti, hogy az eddig oly magasnak képzelt emberideált földi viszonylatok kötik és ezt észreveszik. Nem az elvont tudós, hanem a polgár fogalma kristályosodik ki mindjobban. — Itt jegyezhetjük meg, hogy ennek a fogalomnak és valóságnak megteremtéséhez javarészt a napoleoni glóriás háborúk szörnyű katasztrófái segítettek. Ez a nagy határkő, mely visszazökkent politikát, nevelést és természettudományt a maga nemzeti keretei közé, apró mimelésein és szörszálhasogatásain át eljut a pozitívizmushoz. Az empirizmus már reáliákkal foglalkozik, de ennek szellemi egységét a 19. század pozitívizmusa adja meg.

Madame de Genlis működésének legnagyobb része a 18. századba esik, de szintetikus gondolkodása a 19. századot jelöli ki számára működési helyül. Az előző kor empirizmusából indul ki és eljut a népnevelés eszményéhez. Kitartó szorgalma, gyors áttekintőképessége segítségére voltak, hogy pótolhassa mindazokat a hiányokat, melyet szűkös viszonyok között élő szülei nem tudtak neki nyújtani. Saját erejéből és kiapadhatatlan könyvszomjából magyarázható, hogy rövid idő alatt a római, az előző korok francia és angol nevelési eszméit megismeri és eljut kortársainak gondolkodásához, *Rousseau*-hoz, ki személyes látogatásai alkalmával avatja be őt nevelési felfogásába. Első komoly neveléstani munkája egy kulcsregény, *Adèle et Théodore*, melyben korának ismertebb egyéniségeit álnév mögött vonultatja elének. Ez egy levélformában megírt neveléstani munka, melyben nem teljesen rendszeres, de ötletes, ügyes összefoglalását adja kialakulófélben lévő nézeteinek. Már *Chabaud*⁵ is szemére veti *Compayré*-nak, hogy ezen egyetlen művének ismerete alapján kimondja *Madame de Genlis*ről, hogy gondolatai *Rousseautól* származnak, holott a könyv célja az, hogy a helyes és nevelés szempontjából nagyfontosságú *nőkérdésre* helyezze fősúlyt és a családjánya szerepét és feladatait megvilágítsa. *Madame*

de Genlis itt egyuttal a nevelés nagy kérdésében is állást foglal és helyes elvekre alapozza azokat.

Műveiben rajongással beszél a gyerekekről, akit nem Rousseau optimizmusával néz, hanem látja, hogy az adottságokkal, vagy gátlásokkal születik és a nevelőnek a szerepe itt, ebben a felfogásban csak a vezetés, de nem új és eddig még meg nem lévő képességek, tulajdonságok teremtése. Nagyon szép megvilágításba helyezik ezt a gondolatot Madame de Genlisnek saját szavai: „A nevelés csak azoknak nyújt sokat, akik gazdagon születtek, mert csak bizonyos pontig javít, irányít, fejleszt, tökéletesít, de még sohasem teremtett semmit. A legügyesebb kertész is legfeljebb megkésztet a virágot (ez is csak nagy kutatással végzett munka eredménye) azonban nem áll hatalmában egyetlen fűszál teremtése sem, ehhez a természetnek kell adnia a csirát“⁶ Madame de Genlis másik gondolatát is körvonalazhatjuk, nem ismeretet akar a nevelés által közölni, azt csak ennek eszközévé teszi, hanem a képességek, diszpozíciók kifejlesztésével az értelmesség növelésére törekszik. A nevelés ebben a felfogásban a fejlesztés, a fejlődés előmozdításának tényezője és módszeres alapja. A belső adottságok már meghatározzák a gyermek későbbi szellemi fejlődésének irányát. Madame de Genlis itt erős nevelői érzékkel, de találékonyságával, melyre *Sainte-Beuve*-vel⁷ együtt nem lehet elégszer utalnunk, minden rendszeres lélektani ismeret nélkül, a modern tehetség és képességvizsgálat és lélekbuvárok adatainak ismerete nélkül, azok megelőzésével utal a személyi alkat fogalmára és jelentőségét belátja a nevelés munkájának kialakításában.

Ebből a fogalmazásból a nevelés fogalmának ket-
tős feladata és annak sikere, vagy sikertelensége is következtethető: mivel okvetlen értelmi lény neveléséről van szó, elsősorban is az értelem neveléséről és azután a bennünk és velünk született hajlamok irányításával kapcsolatban az érzelmi világ alakításáról van Madame de Genlis gondolatai szerint szó. Tehát értelmi és aka-

rati ráhatás lesz felfogásában a nevelés kettős útja: „*former le coeur et le jugement*“ (a szív és ítélet alakítása) Már láttuk, hogy Madame de Genlis szerint a nevelés nem hiábavaló, mert a körülményekhez arányos a siker lehetősége. Erkölcsi nevelés pedig Madame de Genlis nevelő működésének központjává lesz, legalább is műveiből azt kell látnunk és ebben valahogyan a korabeli közfelfogás megnyilvánulását érezzük, mert a Rousseau utáni idők olvasótábora és kisebb írói mindannyian a családi nevelés és erkölcsi purifikálás szándékával fognak tollat. Így látjuk ezt az „*art d' être grand père*“ lázat amint például egy huszadrangu író Németországban, *A. H. J. Lafontaine* írja a regényeit, amelyek számos fordításban még Franciaországban is közkezen forognak. Madame de Genlis is ennek az íróalagnak megtestesítője, de nagyobb nevelői adottságokkal és felkészültséggel. Madame de Genlis szerint az erkölcsi nevelésre nagy súlyt kell helyeznünk és elsősorban a család feladatává teszi ennek az erkölcsi érzéknek a kifejlesztését.

Rousseauval szemben sokkal nagyobb következetességgel bizonyítja tételeit; amíg Rousseau Emileje csak önmagában véve jó, addig Madame de Genlis neveltjei a társas élet követelményeinek megfelelő mozgékonyssággal is rendelkeznek. Rousseau nem engedi a gyermeket a társaságba, mert félti az elromlástól, Madame de Genlis annál jobb nevelő erőt lát ebben, minél nagyobbak a környezetben rejlő megpróbáltatások. Madame de Genlis rámutat, hogy a társadalom az egyes emberek hibáiból lett rossz. Ez sem az általánosan mindeddig vallott „áteredő bűn“ örök bélyege, hanem az ösztönember visszatérése és felülkerekedése. Ő maga azt mondja: „Az ember hibákkal és bűnökkel születik, de érzékenynek és hajlíthatónak.“ Tehát az ember alakíthatósága az értelmi belátás fokán mulik; az embert rossz alaptermészete dacára is lehet javítani, a nevelés megtalálja a maga útját az emberi lélek gyurható voltán keresztül.

Végeredményben azt látjuk, hogy Madame de Genlis előtt nyilvánvaló a helyes nevelés elve és látja a nevelés mibenlétét, nem mond le az emberi értelem gyarapíthatóságának reményéről, nem szigorú determinista, hanem mérlegelő optimista.

Emlékiratai egyik helyén írja: „A természet által adott hajlamokat segíteni kell és nem pedig erőszakolni.“ Ezek a szavak még világosabbá teszik a gondolatot és látjuk a nevelőnek, mint vezetőnek, segítőnek a szerepét, aki nem sarlatán munka eredményeképpen érdemi dicséretét, hanem öntudatos alakító, nevelő fáradozásáért. Összegezve az eddigieket, a nevelés az önálló ítélettel bíró erényes ember kialakítására törekszik és ennek a születési adottság egyénenként határt szab. A nevelés ezért nem tömegek szükséglete, hanem az egyes embert érintő valami, egyénre irányuló tevékenység.

Compayré és *Du Boseque de Beaumont* félreismerték Madame de Genlis nevelői eszméinek jelentőségét. A nevelés terén kifejtett működés Rousseau, Locke, és mások hatása okvetlen szükséglet támasztottak Mme de Genlis elgondolásában és megvalósítási módjaiban; az tény, hogy sok tekintetben Rousseau *Emile*-jének közvetlen hatást látjuk *Adèle et Théodore*ban, vagy a *Dictionnaire*ben, de ez utóbbi Madame de Genlis spontán meglátásainak nyomán mind több és több önálló gondolatot hoz napvilágra. Rousseau nem lát a gyermekben konkrét valóságot, amely őt a többi ember közé kívánja sorozni. Szerinte az ember társas volta valami véletlen szerencsétlenség következménye az egyes ember életére és erkölcsi fejlődésére és ezért távol is tartja Emilet a társas körtől. De ellentmondások sem kimélhetik meg ezt a felfogást, mert a társas életből kikapcsolt gyermek földrajzi, és környezetére vonatkozó ismeretei őt észrevétlenül és Rousseau elgondolása ellenére is a társadalom fogalmára ébresztik és ebbe vezetik be. Ez a társadalom rossz, de Rousseau nem látja, hogy az egyes emberen át lehet javítani és ez a javítás csakis úgy történhetik, mint ahogy azt Madame de Genlis

végzi, amikor a gyermeket a közösség szellemébe vezeti és kezdettől fogva ebben az együtt létben neveli őket. Georges Sand jól sejtette, hogy ez a közösségbe való nevelés egészen új eszméket tartalmaz. A sok munka és családi gyermeki gyülekezések a modern nevelőintézmények árnyékát vetik már mintegy egy századdal előre. A német *Landeserziehungsheim* közösségi nevelése és megvalósítása rokon szellemű Madame de Genlis *Ile des enfants* c. könyvének elgondolásával. Georges Sand, akiről Rosemond Gérard⁸ megjegyzi, hogy Madame de Genlistől nyeri első szociális és demokratikus elveit, így jellemzi Madame de Genlis regényének jelentőségét. „Az ő valódi természetessége nagyszerű és vannak regényei, melyek mély perspektívát nyújtanak a jövő felé. Képzeletének frissességét magas kora ellenére is megőrizte és a részletekben valóban művész és költő.”⁹

E néhány elismerő szó különös figyelmet érdemel, mert alig találunk Madame de Genlissel foglalkozó bírálatokban méltányos és a művek belső szellemének megfelelő hangot. A jövőbetekintés különösen feltűnik az *Ile des enfants*-ban. Ez a helyes nevelő környezet kidomborítása Rousseau-val szemben, de Madame de Genlis a *Jean Jacques* felfogást nem tudja egészen elvetni, mert a kalandos játék, melyet a gyermekszigeten Madame de Genlis kicsinyei átélnek, teljesen ahhoz a romantikus gyermeki éhez igazodik, melyet a Rousseau által ajánlott *Robinson Crusoe* maga is megvalósít. Ezért veszi ő alapul Robinson történetét, annak szokásaiból sokat hűen követ, így: „Casimir és apja — hogy mindenben utánozzák Robinzont, — havonta kétszer vagy háromszor vadászni mentek a szigetre.”¹⁰

Sulinsky gróf lengyel intézete a regény színhelye, így akar társadalmi életbe vezetni; a nevelő feladata nem éppen ismeretközlő és fegyelmező, hanem a társadalmi tényezők tudatosítása. Madame de Genlis „gyermekszigete” az összhangzatos egységben és helyes munka megosztottságon alapuló közösség nagyszerű példázása. A gyermekek itt éppen úgy mint *H. Lietz*

vagy az amerikai Dewey modern iskoláiban bizonyos foku önállósággal rendelkeznek, a nevelő személy pedig tanácsaival és más észrevétlen irányításaival alakítja a gyermekeket a neki legmegfelelőbb módon. Mindkét nembeli gyermekekből áll ez a regényes szigetország, ez is — a helyes vezetés mellett — közelebb hozza már a gyermekkorban az embert ahhoz a társadalmi környezethez, melyben később úgyis élnie kell. A sziget élete mintegy előkészület a későbbi, a való és komoly életre. Itt említjük meg Madame de Genlis azon gondolatát is, mely a *testi nevelés* kérdésével kapcsolatban fog tárgyalás alá kerülni és ez a hivatásra nevelés. Ez a hivatásra nevelés egyuttal a nemes munkaszeretet felébresztését célozza: mesterséget tanulnak, a tanulmányokkal kapcsolatos bemutatások anyagát ők maguk készítik elő. Ha ezeket ebből a kis könyvből olvassuk, akkor az *Ile des enfans*-ban egy egészen modern *munkaiskola* képe elevenedik meg előttünk. A társadalmi rend és felépített hierarchiáját az egyéni átélésből ismeri meg a gyermeksziget 17 kis növendéke. „A szigetlakók egy közgyűlésen, — amit hathónaponként tartanak — jótékonyági határozatot hoztak, ami méginkább növelte a sziget hírét.“¹¹ Az összejövetelek és gyűlésezések az életből ellesett mozzanatok és itt a *gyakorlati erkölcsi nevelésnek* eszközeül szolgálnak. Ezek is oly gondolatok, amelyek nem kifejezetten a mai kor nevelésének ujszerűségét, hanem Madame de Genlis, a több mint száz évvel ezelőtt működő nevelőnek a mai kort megelőző felfogását hirdetik. Madame de Genlis elméleti vonatkozásban is értékeset alkotott: megmutatta a nevelés helyes útját; Rousseau naiv és a világban félszegül mozgó embere helyett, értékes tettekre kész embereket nevelt. Az erkölcsi nevelésben észreveszi, hogy mindig a gyermek erkölcsi érzékének fejlettségéhez kell mérni a megfelelő eszközöket. Játékos gyermekparlamentjének határozatai így erkölcsnevelői céluak. A szolidáris közösség kialakulásának módja ügyes megoldást talál Madame de Genlis *Ile des enfans* című regényében, melynek kétnyelvű

kiadásait is az igen kedvelt korabeli olvasmányokhoz sorozhatjuk.¹²

A közösség érzetének fejlesztése fel-fel bukkan Madame de Genlis más munkáiban is. A szokások szótárszerű gyűjteménye nem más, mint Madame de Genlis irodalmi, politikai, filozófiai és nevelési elveinek gyűjteménye. Az író nő rendszertelenségében minden erősebb logikai egységet nélkülöző képzeletének ez az irodalmi forma felel meg legjobban. A nemzet és nép neveléséről sok megjegyzést találtunk a *Dictionnaire des etiquettes*-ben. Nem sokkal a munka megjelenése előtt 1814-ben alig jut a közönség tudomására, hogy Madame de Genlis, akit már tudományossága miatt Madame Livre-nek is gunyoltak, egy nevelői munkát tett közé. Ujságok alig beszélnek róla, de egynéhány év alatt már Magyarországon is megjelent német kiadását olvassák.¹³ Ez a könyv pedig nem más mint: *Les Battuécas*. Tollának gördülékenysége, kifejezéseinek bája, és gondolatainak meglepő ujszerűsége olvasottá teszik ezt a művet is. A külföldön utazó és Bécsben élő magyarság igen gyorsan megismerkedik az idegen irodalommal. Számunkra minden nyugatról érkező hatás és gondolat Bécs, mind művelődési központ kisugárzása és közvetítése.¹⁴ *Les Battuécas* az előbb kifejtett közösségi nevelés eszméjét szolgálja. *Georges Sand* kinek társadalmi, regényei sem mentesek Madame de Genlis hatásától, jellemző szavakkal ír erről a műről: „Ez egy kis falusi köztársaság, melyet a gyermekes eszmény által sugallt törvények kormányoznak. Itt az ember akaratlanul is erényes. Ez maga az aranykor minden boldogságával és minden költészetével.“¹⁵ Bármennyire igyekeznénk e regény lényegét megragadni, nem tudnánk e néhány sor tömörségén hézagot találni. A regény felfogása azonban erős pesszimizmust árul el. Meghasonlás az élet zajos és nyomorusággal teli élvezeteivel. A regény hőseit a világ szépségei nem tudják elkápráztatni — hála Madame de Genlis jó nevelésének — de reális érzéke feltárja előtte az élet bajait és az életet

tanulni megismerni vágyó ifju visszatér a szük kis spanyol völgyecskéjének boldogságába. A társadalmi eszme ugyanazon erővel domborodik ki itt is, mint a Gyermekszigetben, de részben győz a 18. század felfogása, a magány kedvelés, amennyiben a város és udvari élet erkölceinek romlása visszavezeti az embert az egyszerű romlatlan nép környezetébe. A regény gondolatvilága és Madame de Genlis irányelveinek ismerete azonban ezt a művet nem a 18. századi hatások irodalmi termékei közé sorolják. Ez már irodalmi szempontból is egy lépés, de a praeromantika birodalmába. Hányszor fogjuk látni a társadalmi vonatkozást amikor meghatározó módon jellemzi, a Pireneusok, vagy Tirol hófödte hegyeinek lakóit.¹⁶ Ezek mögött félreismerhetetlenül ott áll és kiolvasható a gondolat, hogy az egyszerű és őseréjének kihasználatlanságában élő népé a jövő és a nemesség mint osztály már betöltötte történeti hivatását. Mintegy igazolása ennek Madame de Genlis azon sora melyet Dictionnaire-jében így ír: „Mindent a népért.”

Tehát mint látuk Madame de Genlis műveiben a társadalmi környezet megteremtésével, annak természetes szabályaival irányítja az egyéni nevelést és felfogásában egység csak a közösségben van. Ráeszmél a kulturát hordozó alanyra, a nemzeti társadalomra és a nevelés eszményét is ennek megfelelően határozza meg. Nem engedi a haladást, az emberi kutatás fokozódó ütemét rosszhiszemű s baljóslatú szavak ösztönével leforrázni, ő kifejezetten hisz a tudományos gondolkodás célkitűzéseinek sikerében és lelkesedéssel ír az új találmányokról, mint az emberi elme egy új lendületének bizonyítékairól. Pietisztikus lelkülete nem az empirikus 18. század kutatási lázával igyekszik magyarázni az eredményeket, hanem keresztény szellemből fakadó fordultattal, hit és tudás elválaszthatatlanságát vallja, amikor felfedezéseket látva, mondja: „Voilà sans doute de grands acheminements à la perfectibilité de la civilisation qui ne sera jamais complète que par les secours et les lu-

mières de la religion.“¹⁶ „Ime kétségkívül nagy a haladás, a civilizáció tökéletesedése felé, amely soha nem lehet teljes, csak a vallás segítségével és annak világánál.“

A természettudományos század most indult el a komoly tevékenység útján és valóban a megálmódott pozitívizmus első lépcsőfokain vagyunk. Mme de Genlis az embert nem a Rousseau-i őszállapotba, a gyermekes hiedelmek világába akarja visszasüllyeszteni, hanem látja, hogy: „L’homme est évidemment fait pour vivre en société, pour avoir un culte, des lois, et pour cultiver les sciences et les arts.“¹⁷ Az ember nyilvánvalóan azért született, hogy társaságban éljen, hogy kultúrája, törvényei legyenek és hogy a tudományokat és művészeteket ápolja.

Ha ez a nevelés célja, és Mme de Genlis meggyőződéssel ezt hirdeti, akkor minden általa írt munka ezen kijelentésében igazolást talál: L’homme est évidemment fait pour vivre en société . . .“ ezt akarja kifejteni az *Ille des enfants* c. könyvében „... pour avoir un culte“ ez a gondolat vezeti akkor, amikor *Belle-Chasse*-ban az ismeretek egész özönét közli tanulóival, „... des lois...“ az erkölcsi tanulságokkal teletűzdelt *regények* és *novellák* rávilágítanak az ember társadalmi kötelezettségeire . . . „et pour cultiver les sciences et des arts,“ művészek és tudósok környezetében neveli fel a hercegi gyermekeket, hogy minél tökéletesebb sokoldalúság adjon biztos alapot és útbaigazítást *esztétikai* kérdésekben, vagy *tudományok* megbecsülésében.

Igy látja Mme de Genlis a nevelés összefoglaló, nevelő és irányító értékeit és ezt a célt akarja szolgálni irataival.

Az egyén nem áll elszigetelten, hanem szerves tartozéka a közösségnek. A Mme de Genlis-t ehhez a gondolathoz a kor szociális érzéke vezeti, de megtalálná ezt anélkül is, mert vizsgálódó és kritikus szemmel haladva akaratlanul is a francia nevelés szigorú bírálójává lesz. Elhanyagolt állapotok és nagyfokú nemtörődomség

jellemzi a kor vezetőit, úgy, hogy Mme de Genlis műveinek nagy része nemcsak irodalmi és neveléstörténeti, hanem vallási szempontból is hézagpótló szerepet töltött be. *Monod*¹⁸ nagyfokú tudatlansággal bélyegzi meg Mme de Genlis korát, mert úgy látja, hogy a közönség legképzettebbjei sem igen foglalkoztak vallási kérdésekkel és nem láttak tisztán. Ez a voltairei és *enciklopédista* szellemű deizmus utáni lassú halódás kora, melyben az egyházvédő Mme de Genlis majd félszázados teológiai csatát indít *Voltaire* és istentagadó kortársai ellen. Méltán nevezi *M. J. Chénier* ezért az éppen nem háladatos misszióért „*Mère de l'Église*“-nek. Ez a vallásos áramlat Mme de Genlis tollával indult meg s éri el a legnagyobb hullámokat, midőn *Châteaubriand* majd *Joseph de Maistre* és *Lamennais* mozgalmába torkol. Új kutatási lehetőségek egész kincsháza ez az erős ellenhatásból újraébredő katolikus áramlat, melynek első komoly eszmeindító alakja Mme de Genlis, aki ezzel a tollharccal nemcsak az orleansi hercegek, hanem az egész nemzet hitéletének nevelésébe igyekezett vezérlő kezével beleszólni.

Mme de Genlis nevelői munkájának igen izmos ágává fejlődik a *nemzettel való foglalkozása*. Megdöbbenve látja, hogy a nemzetet egymásután ért külföldi hatás milyen erős változást hozott létre a francia gondolkodás arculatján. Romantikus, szenvedélyeken alapuló germán gondolkodás nem lehet példa a francia *raison-ember* számára és ezért a *Souvenirs de Félicie* lapjain¹⁹ is nagy harcot hirdet az abban a korban divatos életuntság, túlzott érzékenység és — egyszóval — az általa *anglománia*nak nevezett beteges tünet ellen. Ez a divathóbort nemcsak Franciaország szalonjaiban, hanem már Bécs előkelő életébe is befészkei magát és az ott élő magyar főúrnak naplója Mme de Genlist idézi, akinek elvei a leghatásosabban ellentállnak az *anglomania* gondolatvilágának, amikor a szemlélődő semmittevés helyett a másokkal való törődést, a nép nevelését tűzi ki feladatként.²⁰ Látja az író, hogy a francia szellem mennyire

elveszti nemzeti jellegét és a forradalom hatása alatt egészen új, nem francia sajátos jelleget öltött a gondolkodás iránya. A bajt a megfelelő nevelés hiányában látja, melyet a nép legszélesebb rétegei nélkülöznek és így ezekre kell gondot fordítani az új, helyes talaj visszacszerzése végett. Így jut el Mme de Genlis a nemzeti nevelés gondolatához. 1804-ben írja ezt az emlékiratot, melyből kiviláglik és igazolást nyernek Mme de Genlis célkitűzéseinek helyes szempontjai. „Pour nous rendre des bons moeurs nationales, il faut s'occuper surtout du soin de l'établir parmi le peuple.“²¹ (Ahhoz, hogy jó nemzeti erkölcsünk legyen, igyekeznünk kell arra gondot fordítani, hogy ez a nép között honosodjék meg.) Ebben a néhány sorban benne rejlik a későbbi francia politika alapgondolata: az egyszerűbb néprétegek felkarolása és oktatása, mert a nemességtől nem sokat lehet várni. A francia közoktatás legfőbb bajára, az egységes elgondolás, a központi nevelői gondolat hiányára is rámutat, amikor nevelői tevékenysége a császárság alatt *Napoleon* ösztönzését is élvezi. Maga a császár, aki Madame de Genlissel összeköttetésben állt és állandóan levelezett, tanácsát kikéri nevelésügyi kérdésekben és a párisi kerületek elemi és más leányoktatással foglalkozó intézeteinek felügyelőjévé nevezteti ki. „... eljártam az összes iskolákat látogatni és igen nagyszámú visszaélésre bukkantam. Ezeket emlékiratba foglaltam, ahol részletesen kifejtem a hibákat és azok orvoslásának módjait, ezt az emlékiratot elküldtem a császárnak, ki meglelégedéssel és örömmel fogadta.“²² Madame de Genlis ezen ellenőrző körutak alkalmával mindjobban észreveszi, hogy a nevelés két ellentétes felfogása áll egymással szemben, az ancien-régim nevelői és a tapasztalati gondolkodók táborá. „Mintegy ötven év óta a köz- és magánoktatás végtelen sok és egymással ellentétben álló rendszernek volt alávetve.“²³ Látja, hogy két véglet uralkodik a nevelésben, a Rousseaui érzelmi nevelés, amelynek inkább negatív szempontjai és eszközei vannak és az értelmet megterhelő enciklopédiás nevelés;

„túlterhelték a gyermeket tanulmányokkal és gyakorlatokkal; csodagyermekeket akartak belőlük faragni, főleg természettudományok terén. A történelem és valláserkölcs tanítása mindig igen elhanyagolt volt.“²⁴ Emlékirataiban hosszú képek sorakoznak egymás után a 18. és 19. század neveléséről. Kiindul Rousseau felfogásából és elvezet a külföldieskedők helytelenségeinek bírálatához. Ez a korrajz nemcsak a nevelés hanem a világnézeti szempontok alakulására is fényt derít és okvetlenül rendet akar teremteni a fejtelenségben.

Az általános keret, amelybe sürgősen tartalmat kell önteni Madame Genlis szerint kettős feladat elé állítja az akkori nevelésügyet. Az egészségügyi felügyelet okvetlenül meg kell, hogy előzze a szellemi kiművelést. Tehát nem elvont eszmékből kell a gyakorlati megvalósítást megszervezni, hanem az adott helyzethez és követelményekhez alkalmazni. „Amikor az ember a nép javát akarja, tekintettel kell lenni szokásaira . . . melyek szükségletein alapulnak.“²⁵ A közoktatás általánosítását hangsúlyozza és ezt a szélesebbkörű munkát reformok keretei közt akarja megvalósítani. A francia közoktatásban és népnevelésben szembeötlik az egységes elgondolás hiánya. „Hiányzik a tervszerűség és egyöntetűség az oktatásból.“²⁶ Nem egy közös átfogó eszme vezeti a nevelést. Az egységet igen helyesen a francia nép és gyermek szükségleteiből akarja levezetni és már akkor hangoztatja az elvet: Mindent a népért és semmit általa. A forradalom elveivel és vad erőszakosságával meghasonlott lélek kiáltása ez, mely valóban utat keres a megvalósuláshoz. Nem néposztályok nevelése, hanem az egész francia szellemiség kultúrfokának emelése a cél. Noha Madame de Genlis egyéni nevelést folytat a belle-chassei kastély visszavonultságában, mind több tapasztalatot szerzett később köznevelés terén. A hercegi gyermekek nevelése csak előtanulmány volt és diletans, minden rendszeres tudás nélkül megindult munkájába csak a császárság első éveinek tapasztalatai vittek egységet.

Madame Genlis igen erős mélyslátással vissza-

vezeti a köznevelés bajait a forradalom előtti királyság súlyos gazdasági és pénzügyi romlására. Az ekorbeli iskola egészségügyi állapota a közegészségügy szegényfoltja. Ezek az állapotok a forradalom után sem javultak. Az iskola vezetői a himlő elleni oltások bevezetéséről semmit sem tudnak és a kicsinyek minden járványos időben áldozatul esnek ennek a bajnak. Madame de Genlis látja, hogy nem lehet eredményes az iskolai nevelés, ha beszédhibás és bármiképp fogyatékos gyermekek az egészségesekkel együtt tanulnak. Ezért a Gloucesteri herceg ígéretét kéri és el is nyeri, hogy — a gyenge szervezetű, angolkóros gyermekek számára — alapíthasson kórházat²⁷

A gazdasági összeomlás szegénységbe és nyomorba döntötte a nép széles rétegeit. Senki sem törődött velük sem megélhetés sem nevelés szempontjából. A szegénység a szülőket arra kényszerítette, hogy gyermekeiket a költségek miatt ne taníttassák. Azon családok helyzete pedig, ahol kicsiny gyermek van szintén megnehezül, mert a szülőknél vigyázniok kellene a gyermekekre és emiatt kenyérkeresetre nem jut idejük. Ezek keltették benne az ingyenes állami iskolák felállításának gondolatát és a napközi otthonok létesítésének szükségességét. Ezen utóbbi intézmény már valamilyen rosszul sikerült formában előzőleg is működött a fővárosban, de reformálni kellett. Nagy baj, hogy az eddigi nevelési díj a szülőket lehetetlen és túligényes kívánságokra ragadtatta és mivel fizettek, a nevelésre állandó befolyást akartak gyakorolni, miáltal még a jóindulatú nevelők munkáját is hátráltatták²⁸ Az ingyenes népgondozással Madame de Genlis Napoleon felkérésére foglalkozik, elkészíti és bemutatja az iskola tervét.²⁹ Rámutat arra, hogy a népoktatás gazdasági lehetőségének megteremtése a mindenkori kormány feladata. Nem győzi eléggé hangoztatni, a „*gardeuse d'enfants*“ (gyermekgondozó intézetek) intézmények szükségességét. A nép és közművelés ezen hiányait Madame Genlis a főváros viszonyainak tanulmányozásakor látta meg, de tudja, hogy a vidék és a

falu még mostohább viszonyok között van. Ezért nemcsak a nevelés általános elveinek egységét kívánja, hanem a megvalósulás általánosítását, a népművelés, népoktatás és népgondozás vidéki megszervezését is. „Ezeket a reformokat ki kellene terjeszteni a vidékre, sőt a falvakra is.”³⁰ Ugyanezen céllal írja azokat a műveit is melyek a falusi iskolák felállításáról szólnak és ezekben a komoly és céltudatos parasztlélek kiművelésére meg is adja az oktatási teret. Ezek legértékesebbje: *Projet d'une école rurale* (Egy falusi iskola terve). A nevelés itt valóságos misszióvá nő Madame de Genlis tollán.

A nép nevelése nem csupán az oktatás ezen intézményein át történik, hanem ez benne foglaltatik az emberek egymással való érintkezésében is. A nevelés osztályfeladatként való felfogása, melyet Madame de Genlis az *Adèle et Théodore*-ban³¹ hangoztat, megtalálja későbbi cáfolatát a népneveléssel foglalkozó munkáiban. Rámutat Madame de Genlis arra is, hogy népnevelést végez az ember akkor is, ha cselédeivel és más alkalmazottakkal jól bánik és őket helyes úton és felfogásban gyökerező elveivel ismerteti meg.³² Megtanít a módra, miként kell bánni ezekkel a kisműveltségű emberekkel, hogy ez is nem más, mint a nevelői humanitás megnyilvánulása. Megismerjük ebből Madame de Genlis valódi felfogását a nevelésről, melyben csak a cél egységes, rendszert nem alkotnak az eszközök. A „*développement naturel*, (természetes kifejlődés) a legfőbb rendszerező, amelyet követnünk kell, ha eredményt akarunk elérni, „*En éducation il ne faut point de systhème absolu*”³³ Amennyire laza a nevelés rendszere Genlis asszonnál, annál inkább szigorú és mégsem túlzó a törekvés, hogy a nevelő tökéletes képzettségű legyen.

Felfogása szinte azt látszik magyarázni, hogy a növendék konstitúcióján túl minden a *nevelő személyiségén* múlik és tőle függ egyedül, hogy munkája eredményes legyen. Ezen felfogásbeli szigor érthető, hiszen látja a korabeli nevelők tudatlanságát és tájékozatlanságát. Madame de Genlis hozzáértést és rátermett-

séget kíván a nevelőtől. Korának nevelői nem sokat törődtek képzettségük tökéletességével és megelégedtek csupán a gyermek iránti szeretetből fakadó spontán nevelői érzület hangoztatásával és kimutatásával, nem vették maguknak a fáradságot, hogy rendszeres ismereti anyag összeállításával tiszta képet nyújtsanak a tájékozatlan gyermeknek. Ezen nevelői és tanári tudatlanság ellen harcol Madame de Genlis a *Dictionnaire des etiquettes*-ben és alapos nevelői munkát és készültséget kíván. A nevelő feladata nem passzív és elvont, nem csupán negatív nevelés, hanem a növendék tényleges szellemi nevelése és vezetése. Szüksége van a növendéknek képességei kibontakoztatásában szellemi vezetőre mert az emberi természet nem öröklí a születéssel a szellemi kincseket és ezen hagyományok átadásának helyes, rendszeres elosztása kiművelt, teljes mértékben értékes egyéniséget. igényel.³⁴

A gyermeknek ilyen önálló véleménnyel bíró nevelőre van szüksége, aki kritikával tud válogatni az ismereti anyagban és a gyermek fogalmi körének kibővülésénél pontos meghatározásokkal tud segítségére sietni. Ez a nevelő nem jár úgy el, mint a régi korok nevelője, hogy verbalizmusra nevel, hanem helyes, jól elhatárolt fogalmakkal elmeélesítő feladatot is végez. Így jut el a nevelés a helyes lényegmegragadáson keresztül az értelem kibontakoztatásához. A nevelés lelkiismeretességtől függő nagy feladatot hárit a nevelőre és így igen fáradságos és nagy tudományosságot kíván tőle. Ez a tekintélytadó tudásbeli felkészültség, jó előadás okvetlenül kiváltják a gyermek érdeklődését és megteremtik a gyermek és növendék közti nemes barátságot és tiszteletet; ez mind a nevelő felsőbbrendű, kiegyensúlyozott egyéniségéből következik. Madame de Genlis nem jár téves utakon, mikor a nevelői típusok homlokkerébe az anyát állítja, mert látja, hogy a legmagasztosabb nevelői munka elvégzéséhez az anyai szeretet odaadó melege kell. Egyik vigjátékának jelszavaként is egy kedves, ilyen jellegű idézetet választ: „A

szerepet remekműve az anyai szív.“ A nevelővel szemben felállított követelményei megkívánják még az ösztönös meglátás és megérzés képességét; a legelfogultabb, de leglelkiismeretesebb példakép az anya. Az anyai nevelés előnyeit okvetlenül fokozni fogja a helyes nevelői érzék kifejlesztése, ami a szülők értelmiségével arányban áll. Ezért kell a *nőnevelést* az anyai hivatásra való előkészítéssel egybekapcsolni „ . . . jó érzékkel és jó akarattal az anya mindig jól fogja nevelni leányát.“ Erre a spontán nevelői érzékre vezetnek minket az „Adèle et Théodore“ című regény főszereplői, baron d’Almane és felesége, kik teljes mértékben tudatában vannak a neveléssel járó fáradozások nagyságának „A nevelés sok fáradozással járó és mégis nagyszerű áldozat,“ mégis vállalják a laguedoc-i magány unalmát, melyet a gyermek fejlődése láttán ébredő örömsugarak aranyoznak be.

A gyermekgondozást és nevelést Madame de Genlis egészen az iskolábajáró korig a szülők feladatává teszi, aminek okát az előző korbeli elvekkal szemben a helyes és komoly szülői hivatás felismerésében kereshetjük. nem tartja szükségesnek a hivatásos nevelő működését, amit Madame de Genlis nem helyesel, mert éppen ekkor van szükség a szakszerű oktatás előnyeire.³⁵ Bizonyos mértékű ellentmondás látszik Madame de Genlis azon szavaiban, melyek a nevelői tekintély és nevelői távolság kiépítéséről szólnak. A nevelő nem a gyermek barátja, kit bizalmukkal megtisztelnek, hanem tekintélytartó zsarnok, mert félreérthetetlenül ezt kell „la crainte est l’estime des enfants“ sorból kiolvasni Ha Madame de Genlis nevelői munkáján végigtekintünk, sőt a hercegek vallomásaiból, amelyeket sokkal reálisabbnak ítéltünk, mint Genlis saját erre vonatkozó feljegyzéseit, akkor valóban azt látjuk, hogy a nevelésben ez a szigor valósult meg. És ezen a ponton nem tud újszerű és kedves lenni, mert mint a későbbi Polgárkirály Victor Hugónak tett nyilatkozatából is kitévünk, Madame de Genlis vad kegyetlenséggel nevelte a belle-

chassei tanítványokat. Ellentmondásnak látszanék ez a vallomás, ha meg nem gondolnánk, hogy Madame de Genlis ellenőrzésének következetes szigora nem tetszhetett tanítványainak, mégis a közvetlen, a családi hangulat utat talált a *Port-Royal* elvein felépülő morális nevelésen keresztül. Mert Madame de Genlis még vallja az emberi természet rosszra való hajlamát és ennek egyetlen jó nevelő eszközéül az állandó felügyeletet alkalmazza.

Madame de Genlis nem akar szigorával a zsarnokkodásig elmenni, de komoly megfontolással — szerte ez az egyetlen út — mely az értelmi nevelésnek időt enged. A gyermek érzékenységének túlzott figyelembevétele nem helyes nevelő eljárás, mert a gyermek visszaél vele. Az életkornak megfelelő szigort és büntetést kell a nevelőnek alkalmaznia.³⁶ A nevelés feladata, hogy a gyermekben kíváncsiságot ébresszen és fokozzon, hogy példákon keresztül a nemes élet hivatását tárja elé a nevelő. A nevelő sok megpróbáltatáson át jut el a célhoz, amikor is már az önnevelést kezdheti meg a növendék. Első ilyen megpróbáltatás, hogy a gyermek gyakran szembehelyezkedik még a legatyai és belátásra hivatkozó nevelőjélgondolásnak is. Madame de Genlis a párisi szalonélet kimagasló egyénisége az emberi lélek legapróbb és legrejtettebb megnyilvánulásainak felfedője, nem lát komoly aggodalmat, kellő okot ebben a szembehelyezkedésben, hiszen mint mondja a gyermek csekélyebb értelmiségénél fogva nem tudja úgy értékelni a munkánkat, nem látja a felsőbbrendű nevelési célt, a gyermek csak a jelen dolgok életében otthonos és minket nem tud úgy szeretni, mint mi őt.³⁷

A gyermek nevelése és jellemfejlesztése szempontjából közvetlenül a család közvetlen hangját ajánlja Madame de Genlis a nevelőnek. Ez a közvetlenség a gyermek őszinteségére és egyenes jellemére bizonyára kialakító erővel bír. A tanulás és ismeretközlés formáit leegyszerűsíti, és a formaságok ilymódon való eltün-

tésével jobban kidomborodik a lényeg. Ez a helyes nevelői távolság, illetve itt inkább nevelői közelség jellegét veszi fel, mert észreveszi e hiányt a francia nevelésben, ezért sürgeti és ajánlja ezt a nagy pedagógiai levélsorozatban. „... neveljük és oktassuk a gyermeket anélkül, hogy neki arról tudomása volna, bensőséges beszélgetések által: ez a nagyszerű módszer, mely mindeddig mellőzést szenvedett a közös oktatásban, talán a leghasznosabb és leghathatósabb az összes módszerek közül.”³⁸ E néhány sorban bennerejlik az a gondolat is, amely a nevelő egyéniségét a modern oktatáshoz hasonlóan az osztály és tanítás lelkévé teszi. A nevelő egyéniségének varázsa út az ismeretanyag megkedveléséhez. Madame de Genlis ezen kijelentése már nem a skolasztikus iskolák levegőjéből táplálkozik ahol előadó és hallgató van csupán, hanem a modern munkaiskola közös munkáját oldja meg, amikor a nevelő és növendék közös munkát folytatnak. Mme de Genlis szerint a nevelő jóakaró barátja a gyermeknek, akivel együtt olvas, készíti feladatait és együtt utazik és minden munkájukban közösséget vállal. A nevelő nem ismeretköz ő, hanem atyai útmutató, aki a gyermek problémáit igyekszik feloldani és őt ítéletre, belátásra bírni. Így valósul meg a „Former le coeur et le jugement,” elve.

Madame de Genlis nevelői felfogása és nevelői munkája ezt a lelkületet tükrözi. A Belle-Chassei remete, mint róla mondták, teljes odaadással foglalkozik a kis hercegekkel és hercegnőkkel. Egy magyar főúr, gróf Apponyi Rudolf párisi látogatásainak feljegyzéseiből is tudjuk miképp valósította meg Madame Genlis a közvetlenséget a „Château d'éducation”-ban „Gontant hercegnő, aki az Orleansi hercegnővel együtt nevelkedett Madame de Genlisnél, elmesélte nekem, hogy midőn Madame de Genlis a szobában tartózkodott, szinte reszkedtek a félelemtől és távoztával pedig ugyanakkor oly bálványozás tárgya volt, hogy lépéseinek nyomát csókolták, Mlle d'Orléans épp úgy, mint a többiek.”³⁹

Az 1830-as években a Belle-Chassei diákból Franciaország királya lett. Madame Genlisről, a nevelőről, a tanítvány, Louis-Philippe Franciaország királya, a nagy romantikusnak Victor Hugo-nak így nyilatkozott: A király nem valami megelegedett hangon beszélt arról, amit Madame de Genlis neki és hugának nyújtott. Szemében ez spártai nevelés volt. „Egy kemény nevelő, aki nővéremet és engem vad kegyetlenséggel nevelt.“⁴⁰ Mindez a romantikus kor élcelődő iróniáján át felfogva mit sem változtat a higgadt megítélésen.

Végigtekintve Madame de Genlisnek a nevelésről vallott elvein, örömmel gondolhatunk az újító nézetek és felfogások életrevalóságára és korszerűségére. Neveléstudományi nézeteinek okvetlen eredetiséget kölcsönöz az a tény, hogy nem tart ki azon elvek mellett, melyek bár ujszerűek, mégis álláspontját meg nem közelítik. Spontán érzéke, mely úgy társadalmi, mind neveléstudományi vonatkozásban megnyilvánul, megtalálja a helyes gondolatokat, melyeknek megvalósításához tág teret nyújt a komoly, hivatásos nevelői foglalkozása.

Nagy érték és eredmény, hogy a század társadalomtudományos elveinek a nevelés is gyakorlati hasznát látja, éppen az ő írói munkásságának következtében. Az egész francia nevelésre mindeddig jellemző egyéni oktatás mellett most a közösség nevelésének szempontjai kerülnek előtérbe. Dicséret Madame de Genlisnek komoly törekvéseinek, hogy az arisztokratikus gondolkodással leszámolva nem ismer társadalmi válaszfalakat és ezen gondolatainak — bár igen választékos formában és a kornak megfelelő divatos hangon — műveiben is hangot ad.

Általános jellemnézéséül mondhatjuk, hogy az író-nőnek nincsen tudományos jellegű rendszerező hajlama, mely a munkák szerkezeti felépítésében megnyilvánulna, mégis az elvek rendszertelenségére külső egységet von a gyakorlati megvalósítás.

BELLE-CHASSE, A NEVELŐ-KASTÉLY

Madame de Genlis romantikus, változatokban gazdag életéből emlékiratai nélkül csak egy fejezetet is nehezen tudnánk magyarázni. Hogy miként lett nevelő, arra előkelő állását irigylő kortársaitól nehezen kapnánk tárgyilagos felvilágosításokat. Haladjunk az írónő tolla nyomán . . . Egy napon, a királyi palotában a szokásos látogatási időben az Orleansi herceg felkeresi Madame de Genlist és tanácsát kéri a fia mellé választandó nevelő személyét illetően. A sok név, melyet Madame de Genlis felsorol, még jobban elrontják a herceg már amúgy is borongós hangulatát. Madame de Genlis a szalónok kellemes hangján társalgó asszony, ügyes fordulattal kivezető utat keres ebből a kellemetlen helyzetből, és mivel senki nem felelt meg nevelőnek, kedélyesen önmagát ajánlja. Nem volt komoly ez az ajánlat, de a herceg annak vette. És Madame de Genlis ezt mondja tovább emlékirataiban: „1782 január 5-én magamra vállaltam a herceg nevelését és átalakítottam Bonnard eddig alkalmazott tantervét . . .“

E rövid néhány perc véletlenje lett Madame de Genlis nevelő munkájának kiindulópontja, melyben sokkal több örömet látszott találni, mint a királyi palota igázságtalan rágalmi, sok hálátlanság, cselszövő gonoszság között élni. Rousseau példáját követve, el is hagyja a nyilvános életet s a nagyváros lármás, nyugtalanító közelségét egy csendes kolostor magányával cseréli fel. Belle-Chasse csendes kolostorába vonul, mely hatalmas, százados fákkal teli kert közepén épült, a Saint Dominique, Grenelle, Bourgogne és Belle-Chasse utcák közötti nagy területen, körülbelül azon a helyen, melyet

ma a bazilika, Szent Klotild-tér és Las Cases utca jelölnek ki.⁴¹ Ez a kolostor lett a hercegi gyermekek nevelő kastélya: château d' éducation.

A herceg nevelése a legjobb elgondolás szerint és jó eredménnyel haladt: mindent, ami értelmi szabadságot és könnyebbséget jelentett, alkalmaz, minden ügyeset felhasznál és soha semmi megszokott és elavult fogást, vagy módszert nem hallunk nála. Mindenekelőtt, a tudományok, irodalom és művészetek előtt megtanítja a hercegeket miként kell elsősorban is embereknek lenniök. Valódi humanitásra nevel, a szó nemes és társadalmi vonatkozásában is. — A kis nevelő-kolónia hét gyermek nevelésével foglalkozott: az orleansi család három gyermeke tanult, de Valois, de Montpensier és de Beaujolais hercegek, Adélhaïde hercegnő, majd Madame de Genlis unokahuga és öccse César du Crest és Henriette de Sercey és a két kis angol leányka: Paméla és Hermine, akiktől viszont ők tanultak angolul.

Az iskolát teljesen Madame de Genlis elgondolása szerint rendezték be, minden hely, terem, fal és itt eltöltött idő a nevelés szolgálatában állt, úgy hogy az elveknek legjobban megfelelő gondolatok elsajátításából semmi sem maradjon ki. A tanítványok igen találó jellemzését látjuk Madame de Genlis emlékirataiban, melyben a képességek kiemelésével rámutat, miként kell növendékeiből azokat a nevelésnek még inkább elősegíteni. Valois herceg kezűgyességét, Montpensier herceg stílusérzékét dicséri, amit 12 éves korától kezdve azzal is igyekszik finomítani, hogy állandóan jár vele a Comédie Françaisebe. Adélhaïde hercegnő társaságbeli mozgékonyágát, jártasságát szolgálják azok a fogadónapok, melyeket hét éves korától fogva a kastély életrendjébe bevezetett; erős művészi hajlama van és Montpensier nem közlékeny, magabazárkozott fiú, de érzékeny minden besatásra, szeret festeni, erre neki sok alkalmat ad Madame de Genlis. Beaujolais herceg igen határozott jellem, szellemes és hibái sem nagyok, nevelésében nincs annyi kellemetlensége mint az erőszakos

természetű César du Crestben, akiről azt mondja: egymagában több bajt okozott neki, mint az összes gyermekek együttvéve. Henriette Sercey igen erős kritikai érzékű gyermek, okos teremtés, aki odaadással foglalkozik tanulmányaival és a két angol leánynak legbensőbb barátságát élvezzi. Ezek is tehetséges gyermekek és mély gondolkodók.

Madame de Genlis belle-chassei iskolájának ezek a növendékei, kik közül egy később a franciák királya lesz Louis-Philippe néven. Ebben a kastélyban a nevelés teljes egészében új alapokon indul meg és Madame de Genlis pályafutásának ebben a részében csak a legnagyobb elismeréssel adózhatunk, találékonysága eleven gyakorlati érzéke és meglátásai modern nevelővé avatják s méltán adja Du Boscq de Beaumont a „femme de demain“ nevet.

Nevelőmunkájának nagysága akkor bontakozik ki előttünk teljes értékében, midőn magunk is behatolunk ebbe a nevelő kastélyba és annak teljes beosztását és gondolatvilágát követni igyekszünk. A nevelés pontos leírását sehol nem találjuk meg, maga Madame de Genlis sem írta le nevelői programjának minden részletét, sőt ami legjobban megnehezíti az egységbefoglalást, nincs egy könyve sem, mely ezzel kifejezetten foglalkoznék.

Az oktatás legfőbb elve úgy Madame de Genlis, mind Rousseau felfogásában az örömmel való tanításon alapszik. Mindkét nevelő azt mondja: semmit a gyermek természetes kíváncsi ellenére. Ez a túlzott nevelői naturalizmus azonban a tananyag megválasztásánál nem tud eredményesebben alakítani. A gyermek élvezetének és örömeinek játékos kielégítése végül is minden komoly oktató tárgyat nélkülözni kénytelen. Madame de Genlis oktatásbeli felfogása a XVIII. század hasznossági elvein épül fel. A mai oktatás is részben megoldatlan kérdésként könyveli még el az élvezetes és komoly munkával járó tanulás tárgyainak megválogatását. Ferrière az érdeklődés által elsajátított és szükséges —

bizonyos fokig unalmas és kényszerű — tanítani való közötti utat keresi és a hasznosság mellett dönt. Madame Genlis a Saint-Cyri iskola alapítójának, Madame de Maintenon példájára hozzá akarja szoktatni a gyermekeket a hasznos dolgok elsajátításához. A hasznossági elv az oktatástervezet első szempontja és az enciklopédikus nevelés anyagtúlterhelésének ez szab határt. Így a kor szokásos nevelésével nem törődve igyekeznek praktikus és reális nevelést nyújtani. Ennek keretén belül azonban elméleti tárgyak és tanulmányok sem szenvednek mellőzést; megmaradnak tantervében, csak a hasznossági elv második helyre kényszeríti őket. Az enciklonédikus nevelés megnyilatkozása Rousseau művének, az Emilenek Madame de Genlis által javított kiadásában nyert kifejezést. „Tanítsunk a gyermeknek mindent, amit csak meg tud tanulni.“⁴¹ Rousseau a természetes ember nevelésének híve így beszélt: Az a fontos, hogy a gyermek semmit sem tegyen önszándéka ellenére.“ Madame de Genlis erre másképpen válaszol: „Ellenkezőleg az a fontos, hogy hozzászoktassuk a gyermeket az unalom leküzdéséhez, amely a hasznos dolgok elsajátításakor fellépne. Így igyekezik hasznosság alapján nemcsak általános tantervre vonatkozó megállapításait levonni, hanem a napi beosztásban is minden percnél fontosságát hangsúlyozni. Az idő kihasználása „minden korbéli egyén számára igen fontos, ez pedig abból áll, hogy sohasem szabad elhanyagolni az apróbb pillanatok és percek kihasználását.“⁴²

Ilyen elgondolás mellett Madame de Genlist szünet nélkül a gyermekek körében találjuk, felügyelete csak az alvás közben szünetel, ugyanígy a pillanatokra beosztott munka is csak akkor hagy fel. Ott találjuk az óráközi szüneteknek megfelelő recreáció idején is, amikor a gyermekek tanulságos játékot folytatnak. A vacsora utáni pihenés is a kis kezűgyesítő mesterségek gyakorlásának ideje: ekkor levélpapírt és hozzá való borítékot készítenek, kis kosarakat fonnak stb. És ez a beosztás és az idő kihasználásának szigorú megkövetelése még

a hercegek növekedésével sem változott. Épp oly szigorúan betartotta Madame de Genlis ezeket a gyakorlatokat, mint az első időkben, melyekről a hercegek emlékiratai is tanuskodnak. Hogy mennyi hátrányt lát Madame de Genlis a szünetek túltengésében és hosszúra nyúlásában, jellemzően rajzolja és okolja az *Idő felhasználása* című munkájában.⁴³ „A vakáció sokkal károsabb, mint a hiányos tanítás, mert sokat felejtet a gyermekkel.“

Madame de Genlis mindenféle tantárgy tanítását, amit csak nő létére magára vállalhatott, saját maga végezte. A belle-chassei iskolában segítőtársai is voltak, akiket túlon túl ellenőrzött és aprólékos akadémuskodásaival minden belőlük származó eredetiséget elnyomott. Így külön tanárt fogadott a geometria, matematika, fizika és a közjog tanítására Lebrun személyében. Ezekről a tárgyakról Madame de Genlis igen keveset mond és nem is tudunk tiszta képet kapni leírásai alapján, miképen folytak le ezek az órák. — A forradalom után Biauzzat-t bízta meg, hogy a régi politikai elveket az újításokkal hasonlítja össze. A latin, görög nyelvi órákat, azonkívül a vallástanítást Guyot abbé végezte, Alyon kémikus és botanikus, Mariottini olaszt tanít. Pieyre pedig segédtanítói minőségben kikérdezte és begyakorlta a gyermekek által hallottakat és így tanulmányi felügyelőjük lett. Tehát a már említett nevelők többek között saját hatáskör nélkül Madame de Genlis állandó irányítása mellett tanítottak. Ezeknek a tárgyaknak Madame de Genlis feljegyzéseiben nem igen szentel néhány sornál többet és a rájuk vonatkozó részletes utasításokat és oktatási tervet nem ismerjük.

Madame de Genlis a hercegek neveléséből jó részt vállalt magára; a szellemtudományos tárgyak tanítása, az érzelmi élet alakítása mind az ő feladata. Sokirányú elfoglaltsága és helyes nevelő érzéke rávilágítanak a klasszikus nyelvek szükségletességére; ez a gondolat a Port-Royal kis iskoláiban is megtalálható, ott is inkább az élő nyelvek hasznosíthatóságában bízva, elvetik a

görög és római kultúra nevelő értékében. Madame de Genlis így válik Madame de Maintenon és a *janzenista* nevelők szellemi örökösévé. Az egyetemes emberi művelődés megértéséhez okvetlenül szükségesnek vallja a latin nyelv ismeretét, de nem tartja szükségesnek ennek tanítását hat éves korban kezdeni, mint ez ekkor szokásban volt, hanem ráér a gyermek ezzel akkor foglalkozni, midőn 12 éves lesz, még ekkor sem tudja Vergilius szépségeit élvezni. Madame de Genlis helyesen látta, hogy az esztétikai és nyelvtani színezet iránti érzék ébredése csak igen előhaladott korba a 12 éves korba, majd a pubertás idejére esik.⁴⁴ Ami pedig a klasszikus irodalom jelentőségét illeti, Madame de Genlis ilyenirányú komoly tanulmányokat szükségtelennek lát; meg is okolja ezt, mivel a francia irodalom szemlélete sokkal közelebb áll a kor emberéhez, mint a nagy ókori írók gondolávilága. A latin tanítását nem lehet elég későn kezdeni, — mondja Madame de Genlis — a gyermek mindig unni fogja.⁴⁵ Madame de Genlis nevelésének értékei a *modern nyelvtanítás* helyes módszereinek felismerésében rejlenek. Ezen a téren, elmondhatjuk, korunkat is megelőzte. Rousseau semmi fontosságot nem tulajdonít a modern, élő nyelvismeretnek és a haszontalanságok közé sorolja. Madame de Genlis észreveszi ennek szükségességét és fontosabbnak tartja, hogy jól beszéljen a gyermek valamely nyelvet, mint-hogy szótárak segítségével lefordítsa Dante, Camoens, vagy Shakespeare munkáit. Belle-Chasseban a nap négy negyedében más és más nyelvet gyakoroltat a gyermekekkel. Már hat éves korban angolra tanítja őket, mert a nyelv megtanulásánál a motorikus készséget e korban többre becsüli, mint a nyelvtani szerkezet iránti érzéket, melyről azt mondja, hogy csak 12-13 éves korban jelentkezik. A nyelv tanítása meglepően újszerűen történik. A kis herceg „tisztában van a nyelv főbb nyelvtani sajátságaival, anélkül, hogy valamilyen nyelvtanból unatkozva tanulná azokat. Én meglegésem — mondja Madame de Genlis — azzal, hogy szóbeli-

leg tanítsam és írását javítsam; ő már tökéletesen beszél angolul és olaszul.⁴⁶ Ez a tanulás a közvetlen módszer alapján indul és kizárja teljesen az anyanyelv használatát. Madame de Genlis a reggeli séta alkalmával német kertész társaságára bizza a gyermeket, aki ugyanakkor a növények életéről beszél nekik és oktatja őket. Itt csakis német társalgás folyik, épp úgy mint a reggelineél. Délután és ebédnél egy angol alkalmazottjuk angolul foglalkozik velük, majd vacsoránál és este olasz nyelven társalog velük Madame de Genlis és egyúttal az olasz irodalomról tart előadást. A gyermek fejlődésének későbbi fokán már napi egy órában spanyol nyelv is helyet talál a tantárgyak között, a túlzásfolt órárendben. Ennek az életrevaló módszernek eredménye az, hogy Lajos Fülöp 14 éves korában nagyszerűen beszélt a négy modern nyelvet, tűrhetően fordítja a görög és latin szerzőket. Ez utóbbiaknak inkább szellemtörténeti megértésére törekszik Madame de Genlis, amikor a mithológiát és irodalmunk főbb vonásait veszi alapul és példának a nyelv elsajátításában.

A nyelvek tanításának függeléke és kiegészítője a szépirodalmi oktatás és ezzel együtt az esztétikai hajlam fejlesztése. Madame de Genlis ezen a ponton nem a legsikerültebb módszert választja. Meggyőződése, hogy nem lehet időt fecsérelni a sok olvasmánnyal, ezért ő maga készíti el sok műnek tartalmi kivonatát, mint ezt a titkot az emlékiratokban felfedi, — de a fontosabbnak látszó olvasmányokban is vezeti a gyermeket, mert a nyolc-tizenkét éves korban még nem lehet egyedül olvasni hagyni, sok mindent nem ért meg és sokat rosszul magyarázna. Ez a célirányos esztétikai gondolkodás tudatosítása helyes önmagában véve, ha nem kellene azzal a körölménnyel számolnunk, hogy Madame de Genlis gyermekeinek szép iránti érzéket huszadrangu írókon akarja edzeni. Hiszen a remekmű olvasása öntudatlan és észrevétlen kritikai érzéket fejleszt, de a hibás művek olvasása még nem tájékoztat a tökéletesség milyensége felől. Madame de Genlis arra gondol, hogy

ugyanakkor midőn Mlles. Barbier, Campistron, Antrean műveit erős bírálat tárgyává teszik, Corneille, Racine, Voltaire, La Fontaine és Molière ménytánytalan bírálói lennének.⁴⁷ Madame de Genlis által készített tartalmi kivonatok⁴⁸ szükségtelenségére is rá kell mutatnunk, melyet az irodalom tétel nélküli megismerését eredményei: Madame de Genlis félreismeri az irodalomtanítás célját és lényegét a sok mű tartalmi birtoklásában látja, noha a mű értékének csak legkisebb hányadát adja a tárgya, mégis az író egyéniségének sok apró vonásából alakuló kifejezésbeli módja lesz jellemző. Madame de Genlis nem írókat ismertet meg, (a francia klasszikusokat szekrénybe zárja, hogy ne juthassanak tanítványai hozzá) hanem témákat. Irodalmi nevelésének a szép fogalmára, megértésére való törekvése mégis dicséretre méltó mozzanat, mert tudatosítani törekszik egy-egy mű értékeit és állandó vezetése mellett növendékeinek kritikai érzéke erősen fejlődik. Belle-Chasseban nevelés céljából mindössze 400 kötetből álló könyvtár állt a gyermekek rendelkezésére, melyhez kiegészítésül Madame de Genlis saját könyveit is számíthatjuk. Ezek minden vonatkozásban szűsleges értéket jelentenek, úgy irodalmi, mint történelmi szempontból, mert ezeknek tanításához felolvasásokat végez, magyaráz, és úgy választja ki őket tankönyvek hiányában. Az irodalom és történet tanításra napi két és fél óra olvasmány-anyagot szentel. Rousseau elveivel szemben oly sok tartalmi kivonatot, lerövidített időrendi táblát állít össze, mely valóban megkönnyíti a gyors elsajátítást. Adèle et Théodore-ban részletes leírásban olvassuk a kastély berendezését.⁴⁹ Feltűnő az a nagy képsorozat, mely a görög-római történet nevesebb alakjait jelképezi és mely a falon foglal helyet. A római császárok, vezérek és fontos események szemléleti alapon és egyuttal a 120 történelmi kép idő és helyrendjében fog a gyermek emlékezetébe vésődni. Ennek a mithologiai és ókori-történet tanításnak gyakorlati megvalósításról sokat olvashatunk Madame de Genlis leírásában is. Ames de la vertu Madame de

Genlis olyan történelmi tárgyú műve, melyben világtörténelmi összefoglalást nyújt és emellett a filozófia gondolkodás történetére is kitér. Komoly nehézséget támasztana a növendékben, ha ezt kellene használnia. De ez csak a nevelő értelmiségének megfelelő munka, melyben egységes szempontokat láthat, hogy miként lehet a gyermeknek a tanulás nehéz munkájában könnyíteni. A világ kezdetétől kezdve írja le az államok történetét és időrendi táblázatával nagy segítséget nyújt az áttekintést keresőknek. A történelmi tanulás alapja mégis csak a faltapéták lesznek, melynek készítője Myris igen ügyes miniatűr festő és Madame de Genlis utasítására az ótestamentumot, az ókori történelemből Kína és Japán történetét is megfestette. Oly nagyságu képeket készítettek, melyek a kor felnőttjei számára is élvezetet jelentő *Lantern magique* vetítő készülékbe volt illeszthető és a szemléltető oktatás első formájának nevezhetjük. Du Bosque de Beaumont Madame de Genlist⁵⁰ e nagyszerű nevelői újítását is a kellő méltányolásban részesíti. Igen jelentős újítás ugy a történelem, mint földrajztanítás terén, amikor nemcsak a hang képzetek, hanem látási képzetek felhasználásával is a nevelés irányának új lehetőségeit nyújtja. Ezeket a királyi gyermekek részére tartott vetítettképes előadásokat Madame de Genlis kis vetítógépével másfélszázad távlatból is tanulságosaknak ítéljük és csak azon sajnálkozhatunk, hogy a mai filmtechnika fejlettsége mellett is, még mindig oly kis szerep jut az oktatófilmnek az általános oktatásban.⁵¹

A tanításhoz szükséges tankönyvek még hiányoznak, de ezt Madame de Genlis igyekszik pótolni azáltal, hogy megfelelő szempontok szerint saját maga ír tanulmányokat, értekezéseket és összefoglaló jellegű műveket, melyet ő használ fel a tanításhoz. Ezekről a művekről részletesebben az irodalom és nevelés viszonyát tárgyaló feljegyzéseink során lesz szó.

A földrajzoktatás kiegészítéséül külön szertárat kell felemlítenünk, melyben mindazok a műszerek megtalálhatók, melyeket a tanítás folyamán szándékoznak

felhasználni. Földgömb, iránytű, térképek stb, tehát gyakorlati jellegűvé igyekszik tenni a földrajztanítást, melyek valóban egy-egy nagyobb utazás megrendezésével elevenséget és tökéletes, valóságos élményt nyújtanak. Bár utazásainkban csak erre a kontinensre szorítkozunk, a belle-chassei lépcsőházban a földgömb különböző részein végezhet útitanulmányokat, melyekkel egybekötve minden bizonnyal Madame de Genlis csillagászati előadásokat is tartott. A földrajztanítás megkönnyítésére szertár áll rendelkezésre, a természetrajzi ismeretek bővítésére maguk a növendékek fordítanak különösebb gondot, amikor saját készítményeikről és megfigyeléseikből vonják le a tanulságot. A természetrajz oktatásának lefolyását az *Ile des enfants* leírásában olvashatjuk, ahol részletesen leírja Madame de Genlis miként tömik ki az állatokat és rendeznek be kis házi muzeumot és gyűjteményt. Ugyanígy leírásokkal találkozunk a *Souvenirs de Félicie* emléksoraiban is. Itt Madame de Genlis olaszországi útjával kapcsolatosan a Rivierán töltött időt növénygyűjtésre és rendezgetésre használják fel. Antibes vidékén járnak és nem mulasztják el a napi 4 óráig tartó komoly tanulást és emellett az időt jól kihasználják és rendszeresen végeznek növénygyűjtést Nizza közelében két nap ezzel töltik a kirándulásokra szánt időt. Madame de Genlis ezeket a tapasztalati és érzéki megismerésen alapuló ismeretszerzést teljesen tudatosan és megokolt módon viszi bele tanmenetébe, mert látja, hogy a gyakorlat és „kísérlet okvetlenül fontos az oktatónak, épúgy mint a családanyának.”⁵²

Az értelmi nevelés mellett a test helyes fejlesztését sem felejtí ki a tanítás menetéből Madame de Genlis. A legfőbb gondot általában a helyes testtartásra fordítja. A szünidők sétájánál felügyel erre és kérhetetlen szigorral mély lélegzési gyakorlatot végeztet és mint maga mondja megtanította őket egyenesen járni, ha figyelmeztetéssel nem ment, akkor a hátrafeszített kezek és a hát közé helyezett rúd segített a mellkas kidomborításában. Büszkén beszél a tornaórákról és testneve-

lési gyakorlatokról, melyeket ő honosít meg Franciaországban. A testnevelésnek másirányú gondozása a kézügyesítő gyakorlatok végzésével nyer megoldást. A francia nevelés multjában jelentős szerepet játszik a mesterségekre való tanítás is, amit Madame de Genlis a régi elvekből és nevelői eljárásokból átvett. Kosárfonó, asztalosmunka, levélpapírkészítés stb. mind olyan foglalkozások, melyeket a napi programmba illesztve végznek és melyekhez szükséges berendezéseket ma a Louvreban őriznek.

Madame de Genlis erkölcsi nevelőveinek tárgyalásánál nem szabad felejtenuk azt a megjegyzését, mely nevelő gondolatának egységes főszempontjait adja meg: „former le coeur et le jugement“. A nevelés kettős feladatában tehát az érzelem — és ebbe beleértjük az erkölcsi nevelést is — első helyre kerül. Madame de Genlis könyveinek iránya, felfogása már *a priori* moralizáló, ami teljes mértékben összhangban áll a nevelő célkitűzéseivel. Mint emlékirataiból olvassuk, panaszt emel korának nevelési hiánya miatt és főleg azt látja, hogy az érzelmi élet kiművelésére nem igen fordítanak gondot.

Az értékek kultuszában már láttuk milyen gondot fordít a szép fogalmának megtalálására; láttuk amint növendékeinek verseket magyaráz, képek szépségeiről beszél és amint ennek betetőzéséül a kor kiváló romantikus festőjét, Dávidot meghívja, Madame de Genlis a művészetek majd minden ágában oly otthonosan, a zene és műalkotásainak szépségeire is tanítja növendékeit. Hárfa, hegedű, cimbalom legkedveltebb hangszerei, melyeket tanítványainak is tanítja, majd felhívja figyelmüket a zene e korbéli nagy eseményére Glück Piccini partiai harcára és komoly összhangzattani fejlesztésekkel kettőjük közül a komolyabb, művészibb zene mellett foglal állást. Így alakítja és neveli tanítványai művészi érzékét és ezen keresztül, a szép gondolatának meghonosítása által észrevétlenül a jó és nemes is feltűnik a gyermekek lelkében. Írói tevékenységének legnagyobb

feladataként az erkölcsi nevelést fogta fel és ezzel karöltve a vallás dogmatikus megértését is nevelői munkájába foglalja. Legelső műve a kis herceg első áldozásának emlékére és ajándékaként jelenik meg: *Religion considérée comme l'unique base du bonheur chrétien*... Madame de Genlis dogmatikai felfogásának alapjai és voltaire-ellenes harcának célkitűzései vannak ebben a könyvben melyet különben a belle-chassei nevelés számára mint hittankönyvet használ.

Madame de Genlis a vallás főbb gondolatainak megismertetésével megelégszik. Felfogása szerint a vallás mistériumai nem azért vannak, hogy megértsük őket, hanem hogy Istent annál jobban szeressük. Nem ész, hanem az érzelem útján közelíti meg az ember azokat a törvényeket, melyek számára elő vannak írva. Az érzelemre való támaszkodás, a lelki érzékenységnek a tudatos és szándékos kihasználása Madame de Genlis elgondolásában nem a törvényre való hivatkozással történik, hanem teljes alkalomszerűen, a körülmények figyelembevételével és azok felhasználásával. Madame de Genlis író nézeteivel is ellenkezik az erkölcsnemesítő könyvek tudományos könyvek, melyek az unalom perceit jelentené a növendék számára. Igen helyesen látja a szépiró éleslátásával, „hogy nem létezik olyan erkölcsi tárgy dolog, melyet ne lehetne élvezetes formában tárgyalni. Nincs olyan erkölcsi könyv, mely hasznos lenne, ha unalmas. Ezt az igazságot általában nem látják be, s ez az oka, hogy a moralisták annyi értekezést, gondolatot, tanulmányt, beszédet stb. irtak . . . Miért kell az erkölcsnevelő könyvekből az érzelmeket és képzeletet száműzni?”⁵³

Nemcsak könyvei lesznek így észrevétlenül nemesítő szelleműek, és élvezetesek, hanem látjuk, hogy ugyanezen gondolat termékenyíti meg a morális nevelést is, mely a belle-chassei növendékekből komoly és értékes embereket farag. A szindarabok, regények, novellák szerepe a helyzeteknek megvilágítása, hogy azokból tanulságot vonhassanak le a növendékek; különösképen

azt mondhatjuk a szinpadi művekről, hogy mindent megjelenítve még inkább eleven erővel hat az érzékre s érzelmekre. Madame de Genlis erkölcsnevelésében nagy szerepet játszik a példaadás és a tények bemutatása. Emlékirataiból olvassuk, mennyire igyekszik tanítványait emberszerető, jószívú s adakozó gyermekekké tenni és hogy ezt elérje, nem kimél fáradságot, kirándulást tervez vidéki egyszerű emberek közé, egyesek nyomorát bemutatja és megadja a lehetőséget a gyermekeknek, hogy segítségükre siessenek valamely szükséges dologgal. Ugyanez a cél, amikor utazásaik közben a puritán, nyugodt családi élet áldásait látva, észreveszik, hogy a vallásos élet, Isten szeretete és a benne való bizalom, még a legszegényebb család hangulatát is megelégedés sugarával bearanyozza. Madame de Genlis humanitásra nevelésének egyik célja a nép jellembeli sajátságainak bemutatása, hogy a jövőendő király már gyermekkorában ismerje meg alattvalóinak igazi értékeit, másik cél, hogy a természet szeretete — mely Rousseau közvetlen hatását mutatja — mindig derűs életszemlélethez, gyengédséghez szoktassa őket és Tirol, vagy a Piréneusok lakóiban bemutassa, mennyi gyönyört, gondtalan egyszerűséget rejt a vidéki falusi élet, szemben a nagyváros romlottságával.

A nevelés nemcsak a családi érzést, egyszerű falusi élet utáni vágyat és természetrajongást akarja a növénydekeikben felébreszteni, hanem gyermeki odaadást a szülők iránti tiszteletet is fokozni, melynek elérésére a legnagyobb szenvedéllyel ragad Madame de Genlis tollat, hogy saját másaként, csaknem hideg és száraz énjének megtagadásával, az anyai érzés melegével úgy foglalozzon tanítványaival, mint saját gyermekeivel. Ebben a munkában nem kimél Madame de Genlis semmiféle fáradságot, s a század divatjának hatása alatt a legnagyobb túlzásokra ragadtatja magát.

Nem is gondolnánk, hogy Madame de Genlis nevelése annyira egységes lenne, amint így látjuk a sok tantárgy, tanítanivaló és szórakoztató ismerethalmaz

útvesztőjében ; mégis egységbe olvad a nevelés, amikor végső célkitűzésül az emberi lélek alakítását látjuk. „*Former le coeur et le jugement.*“ Az emberi értelem is csak arra szolgál, hogy érzelmi világunkat kormányozza és hogy teljesen urai legyünk minden megnyilvánulásunknak. Az erkölcsi cél épúgy elsődleges célkitűzés, a gyakorlati nevelés számára, — Madame de Genlisnél — mint azt az elméleti, irodalmi termékekből is olvashatjuk.

Madame de Genlis a nevelést teljes és állandó ráhatásnak fogja fel és pillanatnyi időt sem enged a növendéknek ahhoz, hogy saját és kevésbé megfontolt elhatározásait keresztülvigye. A gyermek rossznak születik, vallja Madame de Genlis, — de érzékenysége, hajlékonysága is születésbeli adottság, mely erkölcsi tökéletesedésének nem szab határt. Madame de Genlis a megelőzés módszerével igyekszik kikapcsolni minden gátló körülményt, ami a gyermek jellemalakítására rossz kihatással volna. Állandó felügyelettel őrökdi még növendékeinek szándéka felett is ; kérhetetlen szigora miatt Lajos-Fülöp szemében spártai nevelővé lesz. A szigor, mely Belle-chasse iskolafalai közé behatol és az ottani élet minden apró megmozdulását áthatja, a rend szelleme (*l'esprit d'ordre*) a janzenista iskolák komor erkölcsfelügyeletének emlékét idézik fel, de ennek a szellemi hatásnak tudhatjuk be mindazon nagyszerű újító gondolatot is, mely Madame de Genlis gyakorlati nevelésében, különösen a nyelvtanításban megnyilvánul.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, Madame de Genlisről, amit ő maga is hangoztat az *Adèle et Théodore* című művében, hogy növendékei elvégezvén tanulmányaikat, nem igen fognak tudni idézni a nagy klasszikusokból, vagy szabályokat felesleges pontossággal elmondani, de amit megtanultak azt teljes egészében birják is. — És amit tanultak, értékeset értékelni, az emberi szív és természetadta szépségek tanulságát és hasznát látták Madame de Genlis iskolájában.

NEVELÉS ÉS SZÉPIRODALOM

Úgy látszik a 18. század az írott emlékek kiapadhatatlan forrása. Mind több és több anyagot hoz a kutatás napvilágra, de teljesen aligha sikerül feltárnia. A nagy könyvtárak, gyűjtemények és családi emlékek vége láthatatlan sorában kutatva, könyv alig beszél nekünk őszintébben a kor eseményeiről mint Madame de Genlis az ő emlékirataiban, mint élő tanu és az élet forgatagában jelentős szerepet vivő nagyasszony. Ezek az emlékiratok, amelyek önmagukba véve is nagy kortörténeti értékkel bírnak, gyorsan, kellő értékelésre találnak Angliában, ahol 1825 után a tízkötetes emlékiratokat folyóiratok is közlik és még Észak-Amerika is bekapcsolódik 1831-ben a Genlis kultuszba, amikor The North American Review hasábjain⁵⁴ keresztül mutatja be fél évszázad gondolkodásvilágát és jelentőségteljes történelmi fordulatait. Madame de Genlis történelmi iróniája ezekből a kötetekből hiányzik, objektív beállításait azonban mégsem azonosíthatjuk mindig az életadta valóságokkal.

Ezek az emlékiratok oly sokrétű egyéniséget tárnak elénk, hogy nehéz és nagy munka ebből kibontakoztatni azt, ami az egész Genlisi élet főgondolata. Kettő mégis élesen kiemelkedik a gondolatokból: az írás és nevelés, a szép és jó megvalósításának vágya. A sorrend nem ez ugyan, előbb lesz nevelő, mint író; ez utóbbi, a tollforgatás, csak az előbbiből fakadó szükséglet, mégis a két fővonás sohasem választható el egymástól. Azért ír, hogy nevelhessen. Egyszerű volna ezek után arra gondolni, hogy Madame de Genlis egy pedagógus író, akinek a szépirodalomhoz vajmi sok köze lehet és kifejezetten — mint az egyik fejezetben tettük

— csak a nevelésről való elveit fejtegetni, de itt az érdekesen különös és mondhatjuk egyedülálló a francia irodalom e korszakában: ő drámákat, regényeket, novellákat ír, verseket farag, stílusművész lesz és ezekben mondja el mindazt ami nevelési egyéniségéből árad.

Ez a kor amelyben a kor nemcsak emlékirat, könyvtári és lelki gazdagság alkateleme, hanem életet nyer és aktiv orgánummá alakul. Mindennapi életből el nem szakad az újság, az otthon gondúzó perceiből a könyv. Kettős világ ez, a félig összetörött monarchista-konzervativizmusé és egy újonnan teremtett, de még ki nem forrott szabadabb felfogásé. Georges Sand jól látja a helyzet fonákságát, de úgy gondolja, Madame de Genlis nem tud ebbe beleilleszkedni s meg is mondja ezt: „ . . . és az ő egyénisége . . . úgy látszik nem találja meg a maga helyét a régi és új világ között.”⁵⁵ Holott ez az írói nézőpont, nevelés, család gondolata máris megszabadítják őt a kétségektől és komoly élet-hivatás szolgálatába hívják kiapadhatatlan tollát.

Érdekes volna megvizsgálni, mi van ebben az írói jellemben a praeromantika érzelgős passzivitásából és vannak-e benne már olyan alkotójegyek, melyek jelzik a romantikus életerőt és cselekvési készséget. Hosszú az út a byroni hősök lemondásteli hangulatától a Cromwellek és Jean Valjean-ok szívós kitartásáig, de Madame de Genlis talál útjelzőket. A történesek megmásíthatatlan egymásutánja, a vaskényszer halálgondolatát adja Young éjszakában, de utat tör magának a sztoikus emberszeretetet. Az élet boldogságát megtalálja Sénancour Obermannja is az iskolaszervezésben, Puskin Onyeginje magára vállalja egy szerencsétlen árva nevelését és Faust is hosszú hányódás után boldoggá teszi a tengerpart lakosainak életét. Itt állanak a határkövek: Byron, Sénancour, Puskin, Goethe alakjában. Mindannyian énjük egy atomját, szeretetük egy sugarát a nevelés gondolatának szentelik. . . . Nézzük meg Madame de Genlist: teljes odaadással nevel, lemond és elítéli a romantika szélsőségeit épp úgy, mint ahogyan az epikur kertjében

dözsölő végső halál gondolatát is megveti és ültet apró emberpalántákat, öntözi a családi kert szeretetfáit és lesz egyszer mind az egyéni dicsre vágyó kékharisnyából a nevelés apostola. Ez az a válaszút, amelyre Georges Sand nem tudja elhelyezni őt és mi pedig kispolgári gondolkodásnak nevezünk. Ezt a kettősséget oldja meg amikor a Souvenirs de Félicie-ben írja, „Meg kell osztani a magányt és a világi életet, mert a magány a világ ismerete nélkül csak félig hasznos!“ Ez a magány és szemlélődés nem negatívumok Madame de Genlis gondolkodásmódjában, hanem a nagyvárosi élet láttán keletkező idegenkedés minden felesleges szóhalmozástól és a magány gyógyító és nyugtató voltának felismerése. Van ebben a felfogásban a rousseaui visszavonultságból de nem tagadja a társadalom erkölcsi rugalmasságát, sőt azt az egyes emberen és nevelésen át optimisztikusan fogja fel.

Madame de Genlis írói működésének rendszerbefoglalása fogós kérdés elé állítja a kutatót. Chabaud és Sainte-Beuve időrendi egység alapján gondolnak szempontokat keresni a művek csoportosításához. Lehetne arra is gondolni, hogy pedagógiai és irodalmi csoportot különböztessünk meg, mivel irodalmi témáit is olyan alakba önti, hogy azokból a nevelő épp úgy kitűnik, mint a szépíró. Az egyes munkák célja is eligazít a felosztásban, amennyiben így morális tanítóregény és dráma mellett a tanítójellegű munkák egész sorát vonultathatjuk fel, melyek mellé a nevelői rendszert bemutatók: az Encyclopédie idevágó fejezetei és Rousseau Emile-jének 1820-ban elkészült, általa javított és jegyzetekkel bővített kiadása kerül. Emile átírása a legjobb bizonyítéka annak a nevelői felfogásnak, melyet Madame de Genlis működésének utolsó szakában magáénak vallott és amely semmiképen sem mondható Rousseau utánzásának. Az eddigi pedagógiai történet és a legújabb Genlis tanulmányok még mindig a régi önállóság nélküli nevelőt látják Madame de Genlisben, aki szinte szösz szerint egyeztethető Rousseau soraival. Maga Kerby

is csak egyetlen munka, az Adèle et Théodore alapján készítette monográfiáját.

A művek tárgyalásánál természetes egységet jelentenek a formai törekvések által adott keretek, a műfajok köré való csoportosítás: értekezések, drámák, regények és novellák. Ezt a sorrendet talán működése folyamán is szemmel tarthatjuk, azzal a megjegyzéssel, hogy az elméleti művek mind nagyobb teret fognak később betölteni, ami talán a nevelői gondolat alaposabb átértéséből is és a kor követelményeiből is megérthető. Mint tudjuk, Madame de Genlis a véletlen játéka következtében lesz az orleansi család gyermekeinek nevelője, még nem ír semmit és már nevel, de eszébe jutnak azok a kedves gyermekkori emlékek, melyek az emlékiratokban annyi bájjal beszélnek a kis parasztgyermek felkarolásáról és látni engedik a későbbi Madame de Genlis szenvedélyes nevelői munkáját.⁵⁶

Az Orleansi herceg gyermekeit tanítja a bellechassei kastély magányába visszavonulva, de az akkori híres emberek látogatásaiból és modern olvasmányaiból sokat merítve és tanulva igyekszik mindazt pótolni, amit gyermekkorának hiányos nevelése nem adhatott meg. Irodalom, történet, természettudomány és művészetszemlélete komoly tanulmányok alapján bővül és fejlődik, majd ráeszmél századának vezető gondolatában az enciklopédikus deizmusban rejlő szellemtipró elvek veszélyére és megírja a kis hercegek épülésére szolgáló első értekezését: *Religion considérée comme l'unique base du bonheur chrétien*. Ez az első áldozásra készült aján-dék egész komoly apológia, kikel Voltaire és kortársai ellen és rámutat a vallásos dogmáknak lényegére; apológia és hittankönyv egyuttal, melyet később kézikönyvként használ a nevelés folyamán. Látja a 17. század komoly hitéletének átalakulását és hogy ez miként tor-kollik bele a 18. század vallási lagymatagságába. Ez a munka nemcsak a herceg, hanem az egész francia közönség számára készült mű. Kérlelhetetlen szigorral osto-rozza azokat, akik türelmet hirdetnek a vallástalansággal

szemben.⁵⁷ Ez az első mű, melyben nincs irodalom, de a nevelő cél már fellelhető. Ha a kor vallási viszonyait vizsgáljuk, úgy látszik szükség volt erre a műre, mert még a legműveltebb néprétegek sem láttak tisztán vallási és dogmatikus kérdésekben.⁵⁸ A Voltaire és követői ellen küzdők teljesen megfélelkeztek arról, hogy nemcsak elvekért, de a francia gondolkodás eszmei folytonosságáért is dolgozniok kell és így történt meg az, hogy elméletben oly sok esik népről, de gyakorlatban teljesen mellőzött tényező marad.

Madame de Genlis egész munkásságát nevelői cél hatja át és ez a célkitűzés végső fokon meghatározója lesz egész szellemi tevékenységének. 1787 az első könyv megjelenésének éve, mellyel Madame de Genlis határkövet állít a 18. és 19. század vallásos irodalmának termékei közé. Az előtte megjelent munkák a kort a tudományos sociologia korszakává avatja, mely azután termékenyítőleg hat a konzervativságát mindenképen megőrizni óhajtó katolicizmusra is. Ennek a kereszténységnek első hivatalos képviselője lesz Madame de Genlis, amikor keresztény szellemben, nevelést és népgondozást hirdet. A mű és szerzőjének további működése utat nyit a Génie du christianisme szellemének és így lesz Madame de Genlis a neokatolikus áramlat elindítója, melynek kimagasló egyéniségei Châteaubriand, De Maistre, Lamennais és Cousin. Az enciklopédikus nevelést, a materiális, kvantitatív nevelést újra a belső értékek pedagógiája vállalja fel, újra lesz teleologiai célja a nevelésnek, amely természetes összeegyeztetést talál a hasznosság elvével is.

Ilyen szellemtől áthatott könyvek hagyják el Madame de Genlis írószobáját, hogy újszerű gondolataikkal, spotán nevelői meglátásokkal lehetőséget nyissanak egy új elgondolásból kiinduló nevelésnek.

Az első drámakísérletek. „Théâtre à l'usage des jeunes personnes“ Madame de Genlis nevelői célkitűzéseinek eredményei. A könyv kiadója, ki a munka célja felől az írónőtől kap felvilágosításokat, bemutatja

a művek érdekes szempontjait és megismerjük benne a kor divatos „comédie de société” könnyed műfaját, melyet a belle-chassei növendékek saját rendezésében adnak elő, s melyet a környék előkelőségei és később a roueni rendezések alkalmával egész tömekek néznek végig, hogy gyönyörködhessenek az ügyes nevelő leleményességében és az előadó ifjúság művészi rátermettségében.⁵⁹ Mindössze két mű maradt ránk ebből a drámakisérletből: az előbb említett könyv és „Théâtre de société” című gyűjtemény. Sok kedves téma és nevelőértékű jelenet gyönyörködtet és egyúttal a ráhatások többféle módján igyekszik szellemét a gyermek lelkébe átültetni.

A szindarabok írója hármas uton akar hatni az olvasóra, vagy működő szerepeket vállalt kis színészeire. A művek, mint irodalmi termékek, könyvdramák és így elsősorban az olvasás, mint hatóeszköz jöhet számításba. Másik megoldás az élethez közelebb viszi az embert, mert az eljátszott darabot valóságélménye folytán az új aktiv nevelési elvekhez közelebb álló cselekvési beidegzés a belátásra való bírás szempontjából még hathatósabb módszer az erkölcsi sok kiváltásánál fogva. Ez a mód, mely az ember legspontánabb cselekvési készségének ösztönös alapjával számol és így sokkal nagyobb eredményre jogosíthat, mint az olvasás, amely csak másodlagos, természeténél fogva később elsajátított és nem az ember természetéből folyó, konvenció felhasználása. Ezen eljárások mellett végül említésreméltó és Madame de Genlis szerint a leghatásosabbnak bizonyuló nevelő érték a szindarabok eljátszatása. A gyermekek maguk kell, hogy beleéljék magukat a megfelelő szerepekbe és ezáltal saját maguk jól megértik a darabot és erkölcsi végső következtetésekre juthatnak. A nagy baj itt abban rejlik, amit a gyermek természetéből tévesen képességként olvasott ki Madame de Genlis, tudnilik: az Einfühlung gondolatának tulzott megbecsülését. Az Einfühlung gondolatának csődje jelentkezik, amikor pl. egy rossz, gonosz ember megszemélyesítéséről, vagy bár-

mely emberi fogyatékoság alakításáról van szó. Milyen hatással van ez a gyermekre és milyen pozitív eredményeket mutathatunk ki, mint a szindarab hatását? Itt a legbonyolultabb kérdés elé állít minket ez a nevelői elgondolás, amire nem lehet *jó*, vagy *rossz* szavakkal választ adni, mert lelki motiváció átélése nem lehet komoly élmény a gyermekben, de még felnőttben sem oly mértékben, hogy az jellemalakító hatást gyakorolna a szerep viselőjére. A gyermek szempontjából semmiképpen sem megfelelő az első személyben való játék, mert az „én“-alakítás, a tudatos megjátszás roppant nehéz művészi feladat. Az első személy hordozójának lenni nem oly könnyű, mint a harmadikban működőnek — itt az olvasás közvetettségére célszok — amely helyzetet beállítást már születéssel, mintegy magunkkal hozzuk. Milyen távol áll ez attól, hogy a hétéves gyermek élményvalóságává fejlődjék a szinpadon.

Madame de Genlis ezen szinpadi művének nem erkölcslanító, hanem erkölcsnevelő célzatot ad, amikor a moralis dogmák fogalmát elvlasztja a jó érzékre való nevelés és szoktatás fogalmától. Ez a nevelés az erkölcsi érzék spontán és automatizmusokból felépülő jellegére épül és nem az ész, hanem az érzelmi nevelés keretében talál helyet a jó lelkület kifejlesztésére. Elvlasztja egyuttal a tankönyvszerű vallástanítást a gyakorlati élet vallásosságától, ezen az uton a többi filantropistákkal együtt az élethez közelebb igyekszik jutatni a nevelés ezen területének feladatát is. Nem lehet — mint Madame de Genlis mondja — megtanulni, csak eltanulni, hogy miként kell cselekedni. Az eltanulás pedig példaadásból ered, amely mint tudjuk, lehet a gyakorlati életből vett és lehet a genlisi irodalom lapjáról olvasott kép. A drámák és színjátékok főleg ezt a célt szolgálják. A vezető gondolatot a „Théâtre à l'usage des jeunes personnes“ előszavából láthatjuk: „Bárcsak hatással lennének a darabban előforduló példák mindazokra, akik ezt végigolvassák. Ha ezáltal megvalósulnának, érzékenyebbé, igazabbá és gyengédebbé lenné-

nek szüleik iránt, az irónő minden óhaja teljesülne.“

Igy látjuk a pusztába kerülő Hagar alakjában az anyai jóság áldozatkészség megtestesülését. Madame de Genlis ezzel a darabbal a gyermeknek szülei iránt való tiszteletét akarja fokozni, amikor az égi szózatra megjelenő angyal örök példát mutat a gyermekeknek ebben a tökéletes szeretettől áthatott anyában. Nem a dráma — mert drámai mozgalmasság és komoly keret nincs itt — hanem a játék keresetlen formáin keresztül megcsillanó, gyermeki módra kifejezett érzelem tudnak mély benyomást gyakorolni. Az anyai és szülői szeretet a gyermek első ösztönérméből fakadó érzelmek, melynek tudatossá tételéről van itten szó. Ennek átérése nem jelent különös megterhelést a gyermek érzelmi és fantáziavilágára. A normális nevelés mint olyan ezt az érzelmet is ápolni tartozik, de amellett szüksége van az etikai fogalmak megértésére és élménnyé alakítására. Az elvont fogalmak, mint pl. jóság, szerénység, önzés, észszerűség, stb. igen sok fejtörést okoznak a nevelőnek, mert nehéz őket a gyermeki elme előtt megvilágítani. Itt siet Madame de Genlis a segítségükre és minden egyes fogalom megvilágítására egész külön kis mesét és ehhez szinpadai formákat keres. Így eléri azt, amit a forradalmi idők drámáinak nem sikerült, egységes életfelfogást és egészséges érzéket fejleszteni a jóra; ő ezt akar nyújtani. Nem tetszik neki a nagy klasszikusok művészetével és minden körültekintéssel megrajzolt drámahőse, aki egy kiállító bűn vagy jó jellemvonás teljes alakítását magára vállalja. Ezek az embertípusok kifogytak, nem összegezni, hanem boncolni kell az ember lelkét és ebből egy-egy vonást szinpadra vinni. A darab célja és rendeltetése a gyermekek szórakoztatása és emellett tanítása, tehát hozzájuk kell mérni az esztétikai fokot, a kifejezésbeli gazdaságot és a felépítés egyszerűségét. Ezért nem lehet helyeselni, ha valaki egyetlen és első benyomása alapján Madame de Genlist a bas bleu alakok csoportjába helyezi, mert hiszen ő nem irodalmat, hanem gyermekjátékokat írt, nem is felnőttek-

nek, hanem a gyermekek által játszva a gyermekek számára. Így akarja megreformálni, új alakba önteni a klasszikus Harpagont is, melynek kísérleteiről egy rövid-életű és Madame de Genlis által szerkesztett folyóiratban olvashatunk.⁶⁰ A darabok címe elmonja azt, ami belső szellemükre és céljukra vonatkozik. Felesleges volna ezek tartalmáról részletesen beszámolni, mert hiszen van köztük olyan is melyet eredetiben Klopstock *Mort d' Adam*-jában kereshetünk;⁶¹ legyen elég néhány érdekesebb példa.

Egy két jellemző szó legjobban rávilágít a főmótvumra az összes közül kiemelkedő érdekességű *L'île heureuse* című darabból: „ne felejtsetek, hogy a legnagyobb képességek, és legfényesebb tehetség, mind csak felesleges és veszélyes adományok, ha az ember nem szerény, jólelkű és adakozó.“ A szereplő személyek mondókája a tanulságot foglalja magában az „Enfant gâté“ című kétfelvonásos színműben. Mélanide unokahúgának Lucienak ezt mondja: Bárcsak ez a szörnyű példa megtaníttatná veled, hogy ne higgy a hízelgőknek és saját hiúságnak, melyek nem világosítanak fel hibáinkról és önzésünkről, amelyek minket csábítanak és megtevesztenek.“ A jóság és könyörület gyakorlásának legszebb példája az *Aveugle de Spaa*. Az emberi szolidaritizmusból származó feladatunk „soulager les pauvres et cultiver ses fleurs, voilà son bonheur et ses plaisirs.“ *Les dangers du monde* rámutat a kor hibáira és a vidéki csendes otthon kultuszát adja, megcáfolva az önzéssel elérhető pillanatnyi eredményeket. *Cécile* — egy ilyen nevű darab hősnője — a testvéri szeretet mintaképe és mondhatjuk áldozata. Nővérének házassága érdekében maga lemond a szeretett férfiről és kolostorba vonul, megnyugvással vállalja a szerzetesi életet. „A valódi erő, ami a lelki nagyságból ered, nem más, mint a szenvedélyek felett való győzelem.“ Ezekkel a szavakkal zárul a darab, melybe a fennkölt gondolkozású ellenfelek, „les ennemis généreux“ egymásért aggódva, a gyógyulás hírére örömkönnnyekkel teli szemekkel gondolnak egy-

másra. M. Gaillardtól veszi jellegét az írónő „*La bonne mère*“ című háromfelvonásos darabjához és ez nevelői munkásságának jelszava is lehet, amennyiben a nevelés legnagyobb művészetére az anya az egyedüli született tehetség: *Le chef d'oeuvre d'amour est le coeur d'une mère.*“ (l. 23 old.) Madame de Genlis szívének egész melegével anyaként gondoskodik a nevelés minden szükségletéről, belle-chassei működése után pedig ugyanazzal az önmagát nem kímélő, munkát örömmel vállaló szellemmel karolja fel a szociális nevelés gondolatát.

Egybefoglalva Madame de Genlis drámáinak nevelői jelentőségét, azt látjuk, hogy erős érzelemfejlesztő jelleget tulajdoníthatunk nekik. A 10-14 éves gyermek olvasmánya, vagy műkedvelő színpadi szereplése az az alkalom, melyben sikerül a darab szellemét magáévá tenni. Ezek az ifjúsági darabok az emberi jó vagy rossz tulajdonságok komoly értékelésével foglalkoznak, nem holt bölcselkedések, melyeket a gyermek-olvasó unottan dob félre, hanem „*traités de morale mises en actions,*“ cselekedetekbe öntött meseszerű előadások, mulattató tartalommal, melyben főszerepet erkölcsi és érzelmi igazságszolgáltatás játszik. Ha Lilian Oláh⁶² ezzel a mértékkel állította volna Madame de Genlist és nevelői gondolatokból fakadó irodalmi működését Madame de Montesson mellé, akkor bizonyára nem történt volna meg az a mellőzés, lebecslés, mellyel a huszadrangú írók csoportjába sorolja a nevelőt.

A „*Théâtre de société*“ Madame de Genlis nevelői elvei mellett a 18. század végének és a forradalmi időknek, majd az arra következő ellenhatásnak is tükörképe. A forradalom borzalmas napjain felejthetetlen írtózat lett úrrá az embereken és emlékeikben kiiörölhetetlen nyomokat hagyott hátra. A két gyűjtemény 1779-ben és 1781-ben jelenik meg, tehát csaknem tíz évvel előzi meg a forradalmat és mégis a figyelmeztető hang ereje fut végig a köteteken. Genlis asszony észrevette, hogy a francia racionalizmus sokat engedett sarkalatos elveiből az ösztönpolitika javára és intő szóval, komoly célkitűzéssel

beszél az ész-ember tipusáról, melynek Mémoires-jai igen szép kortörténeti háttérül szolgálnak. „A mértékletesség, az értelem, a gyengédség, ime ezek a mi célkitűzéseink” — mondja az *Ennemis généreux* írója.

Beszélhetünk a drámák nevelő szerepéről, amelyben felmerül a kérdés, hogy milyen szempont és mód a legmegfelelőbb a jellemalakításhoz: olvasni, vagy játszani kell-e a darabokat és ugyanekkor nem szabad figyelmen kívül hagyni az ide szervesen bekapcsolódó, eseményszámba menő színi előadásokat sem, melyeket Madame de Genlis a kis tanítványok csoportjával játszat és egyes szerepeket maga is alakít. Így újabb nevelői értékek bukkannak fel, mert az előadás a gyermek részéről sokoldalú figyelmet kíván. Nemcsak a nézőtérrel foglal helyet a gyermek, hanem megállja a helyét mint kis előadóművész a színpadon is. A gyermek fellépését igyekszik ezúttal fejleszteni, előadási készsége, társaságbeli könnyed mozgékonyága és hajlékony modora nevelődik így, megszokja a bátor beszédet és a kiejtés biztosságát. Ez így egy jelentékeny szerep a Genlis-féle darabok nevelő munkaprogramjából. A szónoklás, az érzelemkeltő beszéd, amelyet itt alkalmaz, a kiejtés javítását célozza és hogy megtanulja a gyermek, miként kell komoly fellépéssel a nyilvánosság elé állni.⁶³

Madame de Genlis gyermekkorának legdicőségtelejesebb napjairól számol be naplójában, amikor leírja élményeit, a színdarabokra való készülés ideges és izgató lelkiállapotával. Az előadások és öltözékek színes képei vonulnak el előtte. A „*théâtre de société*” ekkor igen elterjedt divat volt és még a vidéki középosztály is hódolt ennek a szokásnak. Ő maga is szerepelt és egész vidéki ismeretségük felvonult erre a látványosságra, amely nemcsak színi, de egyúttal irodalmi élményt is jelentett a színházak hiánya miatt. Ezeknek a játékoknak utócsengése a Madame de Genlis által később is újra és újra átélt és megjátszott munka, az ő színdarabjainak előadása, melyek most már tudatos nevelői szándékkal vonják maguk köré a publikumot, mely nemcsak

gyermekéből, hanem még a közelebbi nagyobb városok lakosaiból is összetevődött. A darabok kedvessége sok bámulót és utánzót talál kortársai körében is. A szalonok nem mulasztják el darabjainak legelejét repertoire-jukba felvenni. *Madame de Staël*, ki Coppet-ben 1806. év telét tölti, esti unalmas óráinak gondúzó perceiben a théâtre de société már ismert, házi rendezésével foglalkozik. A közel lévő Genfben egy improvizált színpadon kedvenc darabjait játssza közvetlen barátaival. A repertoire Voltaire: Zaire, Mérope? Alzire, Racine: Phaedra, és Madame de Genlis — *Hagar dans le désert* c. színdarabjait említi. Ezekről az akkor Genfben időző Friderike Brun emlékezik meg naplójában.⁶⁴ Ez a bibliai jelenet, melyről A. W. Schlegel is előnyösen nyilatkozik és dícséri Madame de Staël játékát.

Érdekes divatos elterjedettségnek örvend ez a kis drámagyűjtemény és nem meglepő az amúgy is népszerűségnek örvendő Madame de Genlisről, éppen ezen munkájával kapcsolatban, nálunk Magyarországon is hallani. Más művei német és magyar fordításban kerülnek forgalomba és drámáiról a drámák célját legjobban igazoló módon emlékezhetünk meg: *Kazinczy Ferenc*, a széphalmi remete sokszor említi levelezésében Madame de Genlis nevét és műveit. Egy ilyen véletlen napvilágra hozza az író otthonának legkevésbé hozzáférhető jeleneteit, a család nevelésbeli felfogásának kialakulására vonatkozó fő alapelveket. Egyik levelében így ír:⁶⁵ „Madame de Genlisből két darabot fordítottam leányaimnak: Hágár a pusztában és a Két palack. Eugénim már franciául egészen jól tudja az Ismael rollját, most ugyanazt tanulja magyarul. „A jó családapa ugyancsak komolyan veszi Madame de Genlis tanácsát és hogy jó beszédgyakorlatot adhasson leányainak, amellet a gyermek hiúságát is nyesegetse, a szépirodalmi ollóhoz, Madame de Genlis Théâtre à l’usage des jeunes personnes-jához folyamodik és a Deux flacons szerepeit is betanultatja. A francia írónő nyugatról egészen hozzánk magyarokhoz eljuttatja a nevelésről vallott elveit és annak

irodalmunk egyik legjelentősebb képviselőjét, Kazinczyt nyerte meg.

Tehát mint látjuk a drámák nevelő értékét a játszva oktatás megvalósításában kell keresnünk, abban a cselekvésben, mely a mai iskolában is a szemléltetés fokán kezdődve, megelőzi az elméleti, erkölcsi nevelést. A gyermekkor illuziókészsége igen nagy, de nem esztétikai szempontok uralják, hanem a cselekedetek valóságérzésébe vetett hit, melyet a színdarabok igyekeznek kihasználni. A naiv gyermek nem a nyelvezet, a jó drámai felépítettség hibáit keresi a darabban, hanem elsősorban is az igazságot. Így lehet tehát Madame de Genlis színműveinek irodalmi értékétől teljes mértékben eltekinteni, azt a hatást vizsgálni, melyet ezek a művek a gyermeki lélek helyes irányú kialakulására gyakorolnak. A hiba csak ott van, mint *Philarète Chasle* gúnyosan megjegyzi, hogy az erkölcsi érzéket Madame de Genlis analizálni igyekszik és külön területeket különböztet meg azáltal, hogy minden egyes jó, vagy rossz tulajdonság megítélésére külön darabot ír. „C'est elle qui pour préparer son livre intitulé: La morale en action (itt a dráma gyűjtemény gúnyos nevééről van szó), avait dans des portefeuilles distincts, entallé et classé les exemples de chaque vertu, chasteté, courage, probité, tempérence...”^{65a} Hogy mit jelentettek általában a drámák ebben a korban, legjobban megvilágítja az egyháznak a színdarabbal szemben foglalt álláspontja. Ezek a darabok, melyek a gyermeknevelést igyekeznek megkönnyíteni a közönség legnagyobb lelkesedését váltották ki, ami az egyes újságok hasábjain nyert kifejezést.⁶⁶ Mindenki a társadalom megjavulásának lehetőségeit olvasta ki a mű előszavából és Madame de Genlis nevelői törekvéseiből. Ezek e sikerek a korabeli papság elvei ellenére a színészet iránti kedvet fokozták az ifjúságban és amikor a munka megjelenése után észrevették magukat az egyházi férfiak, Madame de Genlis műveinek szellemét már *Berquin* az ő *Ami des enfants*-jában fejleszti tovább és mindenki erősen helyesli ezeket a tö-

rekvéseket.⁶⁷

A drámák mellett egy másik műfajt fogunk látni Madame de Genlis nevelő elveinek szolgálatában: a *regényt*. A regény már első tekintetre nem felel meg az íróő által vallott elveknek, mert ez nem tud önmagában aktív és szemléletes lenni. Nagy hibája a regénynek a kor romantikus törekvéseinek és lelkiállapotának hangsúlyozása, ami szinte saját céljaira sajátította ki ezt a műfajt. Vannak Madame de Genlis működésének is olyan korszakai, amelyben a romantikus elem uralkodik regényeiben, ezeknek legértékesebb alkotása: Mme de la Vallière és Mlle de Clermont történeti tárgyú, szentimentális hangulatú művek, melyek a nevelői eszméből semmit sem valósítanak meg. Vizsgálódásunk iránya inkább azokhoz a művekhez vezet itt is, melyekben ő a nevelést, mint főcélét valósítja meg. Drámáinak jelentőségére Voltaire és d'Alembert 'scènes populaires'-jeinek hatása alatt kezd ráeszmélni. A regény ellenben teljesen a kor divatja és a romantikus érzélemvilág formábaöntése: elbeszél, leír, magyaráz, vitatkozik egyszóval minden módon igyekszik az olvasót a maga elveinek megnyerni: itt már a nevelés gondolatához közel jutottunk: ez lesz a regény feladata Madame de Genlisnél. Ez a műfaj különben is sokkal közelebb áll Madame de Genlis tollának közvetlenségében rejlő varázsához, kiapadhatatlan, hajlékony és formátlan műfaj, melyet nem köt a logikus felépítés, a terjedelem és mindmegannyi szabállyal teletűzdelt elv, mint azt a drámánál láthatjuk.

Ez a műfaj, melynek keretei tetszés szerint és Madame de Genlis regényeiben végtelenségig kibővíthetők. Nehéz volna erről a regénytípusról jó leírást adnunk, ha nem úgy rajzolnánk mint egy nagy kört, melyben sok egymással, összefüggésben nem lévő körök foglalnak helyet. A nagy kör, amely mintegy csak keret a szó szoros értelmében, nem más, mint az egész regény címe, ez a regény legtöbbször 3-4 kötetes, a benne lévő kisebb körök pedig csupa apró és részaránytalanul hosszú elbeszélések, melyeknek szervesen alig van kö-

zük egymáshoz és a főeseményhez, mely egyszersmind a regény címéül szolgál. Mi lehet a célja ezeknek a kis elbeszéléseknek? Talán alkalom a kevésbbé sikerült regényeknek nyilvánosságra hozásához . . . ? Azután pedig nevelő célra gondolhatunk; a gyermek úgysem olvas egyedül egy teljes regényt, mindig a nevelő feladata az olvasmány egységének megválasztása és így ez a tagoltság megkönnyíti a nevelő számára a kisebb egységek alkotását. Madame de Genlis regényeinek összetettsége mögött rejlő végső ok ez lehet. Les veillées du château három kötetében is egymásra halmozódnak a különféle gondolatok köré csoportosított elbeszélések. Vagy a Voyage romanesque d'Eugène et d'Antonine igen értékes regényfonata, melyben a francia nacionalizmus elgyengülése miatt ideje jut a voltairei és deista filozófiaellenes fullánkrok kiöltésére a Zoraïde című elbeszéléssel kapcsolatban, vagy ugyancsak itt a *Zadig* leggúnyszerűbb átírása, *La plume magique, conte orientale* cím alatt. Egyéniségére az enciklopédikus jelző a legtalálhatóbb, mely a sokféle irányulást és a korabeli összes eseményekre való kiterjeszkedést magába foglalja. Rendszertelenségének ez az egyetlen magyarázata, regényei is ennek a nyugtalan és mennyiségileg önmagával soha meg nem elégedett írónői lelkületnek tükröképei.

Ha a szentimentális romantikus regényeket kikapcsoljuk a részletes vizsgálatból, még mindig egy egészen sokrétű, színpompás területet kapunk, mely együttesen nevelői munkakörébe tartozik. A leíró műfaj helyet ad filozófiai, teológiai értekezéseknek és vitáikatoknak, de főleg jó lehetőséget nyújt Madame de Genlis nevelői felfogása és módszerének kifejtésére. *Les souvenirs de Félicie* . . . vagy *Emlékiratai* nem egyedül nevelői gondolatainak visszatükrözései, hanem mintegy összegezésben találunk itt minden eszmei irányulást, véleménynyilvánítást, melyre a kutatás alkalmával elsősorban kell figyelemmel lenni. Ezek a művek szinte Madame de Genlis gondolatvilágának kialakulása szempontjából nél-

külözhetetlen kézikönyvek, melyekre minden alkalommal vissza-visszatérünk. Itt láthatjuk meg nevelői felfogásának kifejlődését, miként alakul a rousseau gondolatból táplálkozó nevelő önálló, öntudatos népnevelővé.

Egy kedves lap az emlékiratokban arról beszél, miként kapta férjétől Genlis asszony a Madame Livre nevet, melyet ő a sok könyv olvasása miatt gúnynévként szánt nevének. Ez a név nemcsak az olvasmány és olvasás büne, de az irás szenvedélye miatt is illetheti Madame de Genlis személyét. Amilyen szerény a drámaírás terén, oly sokat ir, — szinte ontja a könyveket egymás után — melyeknek regény formát ad. Hogy mint nevelő mily sokáig és erősen Rousseau hatása alatt áll, arra legjobb példa Adèle et Théodore című regénye, melynek minden sorában a Jean-Jacques-i nevelés elveire ismerhetünk. Ez a kor igen használatos levél formában megírt regénye, melynek olvasására még nálunk is vállalkoznak, többek közt Kazinczy felesége is.⁶⁸ „Sophie majd kötött és varrt, majd olvasott, Madame de Genlisnek Adelheid u. Theodor nevű munkáját olvasgatta, egy oly könyvet, melyet még leánykorában kapott meg, s most nem tudom hanyadikszor olvassa.“

De ugyanakkor egyoldalúság volna csak ezt a nevelő munkát irányadóul venni és Madame de Genlist a Rousseaut követő pedagógusok táborába sorozni, mint azt e munka *alapján William Kerby*⁶⁹ teszi és nem észrevenni, hogy e könyv megjelenésétől, 1782-től egy erős fejlődési út visz De l'emploi du temps írójához és, hogy nem ugyanaz a toll ir 1824-ben, mint negyedszázaddal előbb.

Madame de Genlis igen jó birálatot ad Rousseau felfogásáról és oly módszert ajánl, mely gyakorlati előnyökkel bir. Rámutat Rousseau következetlenségeire, de nem tagadja, hogy a gyermeki lelket jól ismeri. Ez a munka gyakorlatokon épül fel és bemutatja, miként sikerült saját elveinek egybevetésével megvalósítani a Rousseau-féle nevelést Belle-Chasse-ban. Nem rendszeres munka, de mindenesetre jól rámutat a nevelés

komoly feladatára, látja és követeli a nevelést végző egyének tudományos felkészültségét. Nevelői felelősségérzést és lelkiismeretet kíván, oly fokban, mint az anya gyermeknevelése alkalmával megnyilvánítja, mert „avec du bon sens et de la bonté une mère élèvera toujours bien sa fille.”⁷⁰ Súlyt helyez a szaktudás és szakoktatás előnyeiben épülő nevelésre és saját nevelő otthonát mutatja példaképpen. Tudományos kritikát ad a Rousseau- és Locke-féle nevelés elveiről, elveti az uralkodó verbalizmust és helyébe értelmi nevelést sürget, gyakorlati alapon történő tantárgymegválasztással. Elméleti munka ez, mely a komoly reális nevelést hangsúlyozza, mely a való életből veszi adatait. Nem elvont, hanem kézzelfogható dolgokat közölhetünk eredményesen, mint mondja, „ha tanítani akarunk, maradjunk a tényeknél.” A regényben szereplő baronne d’Almand, — ki különben Madame de Genlis maga — a gyakorlatosság elvén épülő tanítás megoldását sürgeti és a hasznosság elvét domborítja ki a tantárgyak megválogatásánál.⁷¹ „Elvitatlanul szükséges a gyermeket minden irányban nem pusztán a megértéssel, hanem gyakorlattal, kísérlettel tanítani.” A mű utolsó leveleinek egyike a nemzeti érület nevelésének fontosságát is hangsúlyozza, mert a francia gloire-öntudat kifejlődése a nevelés egyik célja lesz, aminthogy a másik a király hí, kötelességtudó alattvalójává lenni. Adèle et Théodore a maga rendszertelenségében is komoly mű, mert az egyetlen, ahol a nevelés és oktatás általános elveinek problémái összefoglalva megtalálhatók és rájuk feleletet keres szerzőjük.

A nevelés komoly feladatát látja Madame de Genlis egész életén át, és eljut a népgondozás gondolatához, melyben munkái segítségére vannak. A forradalom idején keletkező művek között nevezetes lesz „*Discours sur la suppression des couvents de religieuses*” Mely a forradalom tulhajtásainak fékezésére irányul és kárhoztatja a szélsőséges felfogást, mintha a vallási szervezetek kezéből kivett nevelésügy megoldása egyedül az állam hatáskörébe tartozó munka volna. A ne-

vélés érdekeit és transcendes célját csakis a vallásos nevelés képes ellátni és ennek érdekében, a kolostorok fenntartása végett írja a munkát is. Érdekes adatokhoz juthatunk az öngázoló sorok olvasásakor, melyet a forradalom kitörésekor szükségesnek tartott közzétenni és saját politikai elveit és közömbösségét megokolni: *Discours sur l' éducation du M. le Dauphin*. A népnevelés elhanyagolt állapotára mutatnak rá: *Discours sur l'éducation publique des femmes* és *Projet d'une école rurale pour l'éducation des filles*. Olyan tanulmányok ezek, melyeknek helyes mérlegelése valóban az első helyes uton haladó feminista nő gondolatvilágát tükrözik. A nevelés legnagyobb elősegítői maguk a nők, kiknek komoly befolyásuk volt eddig is nemcsak a magas politikai légkörben, hanem az egyszerű nép életében is. A *Dictionnaire des etiquettes* megfelelő helyén rámutat Madame de Genlis arra is, hogy a női lélek kiművelése sok állatias és embertelen forradalomtól mentett már meg nemzeteket. Az érzélemvilág finomodását a női lélek és gondolkodás emelkedettségétől várja és ezzel a nő hivatását a férfi oldalán kijelöli; a műveltség teljes mértékben szükséges a nők számára is, nem zárja el a képzés lehetőségeit sem, amire Sinclair ou la vic-time des sciences a legszebb példa. Ezek az elvek a Saint-Cyr- iskolák szelleméből táplálkoznak, hol a tétlenség száműzésével az életre és női hivatásra való készülés lesz a feladat és nem pusztán erkölcsi értékre tesz szert a nő, hanem a komoly ismereti tudás megszerzésével önálló értéké emelkedik. Ma ezek a falusi iskolák a mezőgazdasági ismeretek megvalósításával ezt a kívánalmat teljesítik és mezőgazdasági elemi foku szakoktatást nyújtanak. A könyvekben lefektetett elvek és kiviteli tervezetések arra mutatnak rá, mennyire megelőzte Madame de Genlis korának gondolatvilágát és kitalálta a fejlődés irányát, mely az általános ismeretből a gyakorlati életbe is elvezet. A felsorolt kívánalmak csak kissé nagyigényű és teljesíthetetlen feladatok rónak az intézményekre, hol a jámborság mellett még

erény, egyenesség, nyájasság, érzékenység, szellemi frissesség, értelmi képzettség, sőt bizonyos foku tudományos felkészültség is elsajátításra várnak. Az elvek helyesek és ennek megfelelője valósult meg a fasiszta olasz álamban — Campagnaban — „scuole rurali” elnevezés alatt. Madame de Genlis nevelési elvei még ma is korszerűek!

A nevelői alapvetéshez sorolhatjuk még azon munkáját is, mely a tantárgyak megválogatásával és a tudományok szerepével foglalkozik, nem felejtve el sohasem a hasznossági elvet szem előtt tartani. Ez a munka De l'emploi du temps, teljes mértékben értékeli a tudományos törekvéseket és a tudományok jövőjét a haladás vonalában látja biztosítva. Nevelői elvei az enciklopédikusoktól nyerik a hasznosság gondolatát, de nem tud a pozitivista tudománykeresés síkjára lendülni, mert a tudományt elválaszthatatlannak gondolja a vallástól és a kor kutatási eredményei láttán így kiált fel: „Voilà sans doute de grands acheminements à la perfectibilité de la civilisation qui ne sera jamais complète que par les secours et les lumières de la religion!” Ez még a romantika tudományosságának babonás hiedelme, mely a tények és természeti törvények mögött misztikus hangulatban lel intuiciót.

A nevelői elvek tudományos fejtegetése mellett a Genlisi munkálkodás egyik legnagyobb területe az a regényirodalom, melyet az ismeretterjesztő művek tesznek ki. Szinte kiismerhetetlen az a nevelői célzat, melyet mindentüvé beolt és elvszerűségét hangoztatja. M. Joseph Chrénier méltán írja róla egy hosszú versében, melyet Madame de Genlis személyének szentel:

„Son libraire lui seul connaît tous les écrits
Dont Madame Honesta daigne enrichir la France.

C'est un lourd pédantisme, un ton sévère et triste;
C'est Philaminte encor, mais un peu janséniste.“

Nevelő-elveiben a morális gondolat dominál erősen és főleg teológiai vitairatai a makacs, szélső irányú katolikus-

nak megnyilatkozásai. A nevelő-feladat, melyet Belle-Chasseban végez nem volna teljes, ha hiányoznának azok a könyvek, melyeket a hosszú évek folyása alatt a duc d'Orléans gyermekeinek írt. Ez az úgynevezett *tankönyvirodalom*, melyre csak akkor jön rá véletlenül az ember, ha olvassa őket, vagy pedig az emlékiratok megjegyzései nyomán rekonstruálni igyekszik azt a nevelői környezetet, melyben ezekre okvetlenül szükség volt. A leghatározottabban tankönyvekről kell beszélnünk, mert az előadások folyamán vezérfonalul használták és ezek adtak felvilágosítást a nevelőknek, kik Madame de Genlis mellett végezték az oktatás egyes szakszerű részét. Irodalom- és történetoktatásnál is Madame de Genlis által írt könyvekből folyt a tanítás, mert a hasznossági elv elzárta az utat minden olyan felesleges anyag elől, melyet ő annak minősített. *Annales de la vertu ou cours d'histoire à l'usage des jeunes personnes*, vagy *Observation critique pour servir à l'histoire de la littérature française du XIXe siècle* etc. a legjobban sikerült irodalom és egyetemes történetek, melyekhez kiegészítésül az ókor megismerésére még egy mithológiát is írt, melybe az ókori világnézet jellemzését igen találóan beleszőve, a munkát kortörténetileg is megalapozza. Kimutatja a görög-római vallásról, mennyire a fatalizmus hatása alatt áll és mennyivel magasabb a keresztény életfelfogás ennél. A munka, a Génie du Christianisme után, 1810-ben készült és ennek hatása erősen, mondhatni élesen kidomborodik, mégis nevelői felfogás szempontjából elsőrendű kézikönyv. A bevezetésben elmondja, miként kell a vizuális típusra építve magyarázni és nem pedig a szöveg alapján tanítani. Ugyanis a könyv második felét érdekes rajzok díszítik és magyarázzák az egyes mithologia alakok jelentőségét és ennek az emlékképnek megrögződése a fontos, melyen Madame de Genlis rajzaiból híven tükröződik a lényeges megjegyezni való. „A könyv szövege maga nem a gyermekek számára készült“ ezt a nevelő olvassa el, mielőtt a képről beszélne, — mondja az előszóban

Madame de Genlis. E könyv érdekességét még az a körülmény is növeli, hogy a Nemzeti Muzeumban található példány, melyet forrásmunkaként felhasználtunk, egykor „Batsányi” tulajdonát képezte.⁷² Az irodalmi oktatás speciális területén nélkülözhetetlen munka Madame de Genlis *De l'influence des femmes dans la littérature* című műve, mely rávilágít a női nem felsőbbrendűségének és gyengédebb voltának esztétizmusra hajló képességeire és mintegy irodalmi feminizmust képvisel eszméivel, mert „nem kell az gondolni, hogy a nő szervezete alacsonyabbrendű mint a férfié. A lángészt olyan részletképessegek is alkotják, amelyek a férfiban nincsenek meg, a nő ellenben legnagyobb fokig birtokában van: képzelet, érzékenység, és lelki emelkedettség.” A tanulmány hiánya volt mindeddig az oka, hogy a nők oly kevés szerepet játszottak az irodalomban, és főleg arra a téves előítéletre lehet mindent visszavezetni, mely a nőket társadalmi megnyilatkozásokból visszaszorította a férfiak javára. Felháborodva bírálja az akadémiát, melynek nő is épp oly joggal lehetne tagja, mint a férfiak. A tétel igazolására kronologikus sorrendben végigtekint a középkori főúri udvarok női mecénásain és elvezet az idő fonalán egészen korának nagyjaihoz és részletes leírásban ad birálatot róluk. Tanítás szempontjából okvetetlenül öntudatosító értéke van annak is, ha figyelembe vesszük, hogy az orléansi hercegen kívül nem volt több fiú a belle-chassei kastélyban, hanem mintegy hét leány nevelkedett Madame de Genlis műveiből áramló szellemben. Az irodalmi oktatás legujabb irányok birálatát is megkísérli ebben a nevelő kastélyban (château d'éducation). Voyage d'Eugène et d'Antoine a francia immanens szellem védelmére kel és a német és angol hatások befogadása ellen száll sikra, megbélyegezve őket a romantikus vad szertelenség jelzőivel.

Az oktatás legkülönbözőbb ágaiba bekapcsolódik Madame de Genlis találékony tolla és így a földrajz megértésére Manuel du voyageur-t ír, melyben a szük-

séges felvilágosításokat adja, melyek kiegészítésül szolgálhatnak azokhoz az utazásokhoz, melyekre Madame de Genlis elkíséri növendékeit és úgy földrajzi, mint természetrajzi és nyelvi oktatása gyakorlati alapon kibővítést nyer. Ez az oktatás a hercegi neveltek fejlődésére erős alakító hatással volt, mert már ismerték Madame de Genlis *La botanique historique et littéraire* és *Herbier morale* című gyűjteményeit. Ezek a művek komolytalan nevelői erőlködésnek látszanak, de csodálatos és utól nem érhető az a végtelen ügyesség, mellyel minden ismereti területet egybe törekszik foglalni, hogy minél egyszerűbb és kisebb figyelemosztódással kelljen számolnia a tanítás alatt. Így érhető az is, hogy kifejezett szakoktatás nála csakis elvben van meg, míg a gyakorlat ezeket a külön ismeretterületeket egybeolvasztja.

A sokrétű nevelő cél mégis az *erkölcsi oktatás* érdekében tesz meg a legtöbbet: minden munka arra törekszik, hogy erkölcsi okulásként szolgáljon. Így a másik csoport munka az erkölcsnevelést tűzi ki legfőbb céljának, mely mögött viszont a másik, az értelmi neveléshez tartozó területek huzódnak meg. Nagyszerű példa erre Les veillées du château ou cours morale, melynek előszavában a tervgondolatot mutatja be. Legelőször is az erkölcsi cél arra irányul, hogy a regény tárgyát, melynek mások előtt semmi erkölcsi értéke nincs, ő teljesen azzá avassa. Így talál ki erős képzelettel, anekdotákat, történeteket, regényeket, jelenségeket, aszerint milyen erkölcsi célt akar beléjük helyezni. „Ahelyett, hogy keressek és igazoljak egy erkölcsi eredményt valamely szép tárgyon, úgy rendeztem és alakítottam minden tárgyamot, amint a morális valóság megkívánta.“ Így lesznek az ő regény-épületei kis téglákból felépítve, amely La Bruyère-re és La Rochefoucauld-ra emlékeztetnek. Madame de Genlis és Rousseau előtt senki sem érezte a tanító célú értekezések erkölcsi hatástalanságát és senki sem gondolt oly mélyen arra, hogy az erkölcsi tanulásnak vonzóérdekességűnek is kell lennie.“ Nincsen olyan morális gondolat,

amelyet nem lehetne élvezetessé tenni, és nincs erkölcsi célú munka, mely hasznos volna, ha unalmas. Ezt az igazságot nem látják be általában. Ez az oka, hogy az erkölcsnevelők annyi értekezést, annyi gondolatot, reflexiót, beszédet stb. irtak össze. Miért kellene az erkölcsstanító könyvekből kizárni a képzeletet és az érzelmeket? . . .⁷³ezek azok a gondolatok, melyekkel javította Madame de Genlis regényeiben, a „cselekvéssé vált erkölccsel” a jóérzést; minthogy azonban képzelete túlzásokban nyilvánul meg, a legkülönösebb, romantikus bonyodalmakat és váratlan valóságtól eltávolodó meséket fogjuk nála megtalálni.

Igazolni akarja, hogy a „szerelem nem más mint a képzelet játéka és bár megengedi, hogy általa boldogok legyünk, mégis józan ítéletünktől foszt meg és végre is tönkre tesz: ekkor egy regényt ír *Le palais de la vérité*⁷⁴ címmel, teleszövi legendákkal, allegoriákkal melyeknek szellemes hősei és tündérei meglepő részleteket nyujtanak, sokszor érzelmi bőségükben nevetségessé lesznek.

Az anyai szeretetnek rajza a drámák mellett *Alphonsine* c. művében valósul meg. Ez Madame de Genlis legszélhullóbb könyve. Egy spanyol bandita felesége, Diana de Mendoce börtönben születő Alphonsine nevű leányát hosszú éveken át a földalatti sötét oduban, a legszeretetteljesebben neveli. Az egyszerű falusi élet dicséretét mondja a *Battuécas* két kötete, mely a spanyol 16. sz.-ba vezet vissza és a világtól és újszerű emberi haladástól teljesen elzárt kis néptörzs boldog, megelégedett élettörténetét írja le. Kedves jelenetek emlékeztetnek a rousseaui felfogásra, amikor az eltévedt battuécas a civilizált világ szépségeit, nevezetességeit, örömeit, nagyságait látja, felismeri velük együtt a sok nyomort, léhaságot és álnokságot és újból az egyszerű, szegényes népi boldogságra vágyik, melyet a kis völgyben, törzsének társaságában meg is talál.

Madame de Genlis, bár önmaga állítja fel a köve-

telményt munkái számára: „La morale mise en action„ még is hiába esik és tanulmányokat ir az erkölcsi értékelés fejlesztése végett. A gyermekeknek szánja és felnőtteknek való súlyos fejtegetéseket csoportosít az Annales de la vertu, vagy Petit La Bruyère, Etude du coeur humain, La Bruyère des domestiques könyveiben. Ezekben is, mint La Bruyère munkájában, kis jellemzéseket, gondolatokat olvashatunk, melyek teljesen eltévesztik szerepüket, amikor a tiz-tizenkét éves gyermek előtt a világ hibáit és visszasságait akarják okulás végett bemutatni. Nem helyes nevelő-elv, idő előtt tudatosítani a rossz fogalmát a gyermekben. Elvonul előttünk a jellemzések szeszélyes és hanyag Hortense-a, kit rosszul neveltek, egy szemfüles és koraérett Chloé, Ernest, Stéphanide, Otson stb. alakjai, több oldalnyi unalmas részletező rajzban, ugyanakkor a mű más helyen hosszú fejtegetéseket ir arról, miként kell vidám és kellemes erkölcsi oktatást nyújtani.

Ha végigtekintünk ezen a sokféleségében is egységes nevelő irodalmon, valóban kiemelkednek előttünk a komoly, alapos munka öntudatos nevelői célkitűzései. Madame de Genlis méltán mondhatja magáról, hogy ő az első író, ki gondjaiba veszi a népet; mert ő az, aki először beszél a kereskedők, halárusok, mosónők és cselédek kulturkérdéseiről, igyekszik értelmi színvonalukat emelni, úgy ingyenes iskolák felállításának tanácsolásával, mint a velük való bánásmód megválasztásának kérdésével foglalkozva. — Mégis ezek a gondolatok és írásai nem felelnek meg a nép szükségleteinek. Ezek csak enyhe irodalmi köntösbe bujtatott szavak, az arisztokraták és a polgári osztálynak a néphez való divatos leereszkedését tolmácsolják. Az akinek ebből értenie kellene a választékosság miatt legkevesebbet ért belőle, mert a lényeges egyszerűség és kézzelfogható világos érthetőség nem írói vonás Madame de Genlisnél.

Teljes mértékben értékes irodalmi és egyben nevelő célú munkásságának nagy jelentőségét abban látjuk,

hogy Franciaország nevelői közül ő vet fel olyan eszméket, melyek magukban foglalják az egész francia nép értékeinek megbecsüléséből fakadó, annak fejlesztésére, és közművelésére irányuló gondolatokat is. Mint irodalmi érték is helyet nyer az írók gárdájában: első lévén azok közt kik a könyv nagy nevelő értékének tudatos kiaknázása által új irányt és feladatot jelölnek meg: a nevelő célu irodalom fejlesztésének gondolatát.

Madame de Genlis egyéniségének rajza nem volna teljes, ha nevelői működésének vizsgálatakor az írónőt mellőznénk. Itt csak annyiban volt alkalmunk irodalmi gondolataival foglalkoznunk, amennyiben azok nevelő tevékenységére kihatottak. Amily mellőzést tapasztaltunk — személyét illetőleg a pedagógia történetekben, ép oly hallgatás és figyelmen kívül hagyás az osztályrésze az irodalom területén is. Georges Sand felveti a kérdést, hol a helye Madame de Genlisnek, az írónőnek . . . ? romantikus-e, vagy még a régi világhoz tartozik? — Ezt a kérdést igyekszünk megoldani egy irodalmi tanulmány* sajtó alá rendezésével, mely feleletet keres és ad a századforduló „femme-auteur“-jének irodalmi felfogására vonatkozólag.

* Dr. Zolnai Béla vezetése alatt álló szegedi egyetemi Francia Filológiai Intézet **Études Françaises** sorozatában *G' esprit littéraire de Madame de Genlis* címen.

FÜGGELÉK

JEGYZETEK

¹ Harkensee, H : Beiträge zur Geschichte der Emigranten in Hamburg. 1900. II. 19.

² Journal d' éducation de Madame de Genlis.

³ Compayré, Fináczy, Riboulet, Schmid, W. Moog.

⁴ D' Alembert: Sur l' harmonie des langues et sur la latinité des moderns. Paris. 1805. III. 154. Diderot: Oeuvres complètes, Paris. 1874. III. 471.

⁵ Chabaud, L. : Les précurseurs du féminisme. Paris. 1901. Compayré: Hist. de la pédagogie.

⁶ Mémoires, VI. 20.

⁷ Sainte-Beuve : Lundis. és Portraits de femmes.

⁸ Gérard R. : La vie amoureuse de Madame de Genlis. p. 61:

⁹ G. Sand : Histoire de ma vie. 2. e. XV.

¹⁰ „Ile des enfants“ de Madame de Genlis. P.

¹¹ L' ile des enfants. p. 92.

¹² L. : Madame de Genlis műveinél.

¹³ Die Batuécas oder der stille Thal und die andere Welt, nach dem frantzösischem. C. A. Pesth, 1817. Hartleben.

¹⁴ Jezernitzky M. : Les impressions françaises à Vienne Szeged. 1933.

¹⁵ San, G. : Histoire de ma vie. p. 270. II.

¹⁶ De l'emploi du temps, 153. I.

¹⁷ De l'influence des femmes dans la littérature. p. 19.

¹⁸ Défenseurs du christianisme de Pascal jusuq' à Châteaubriand.

¹⁹ T. II. p. 54.

²⁰ Mémoires en manuscrits du comte Josephe Esterházy
Le 1. août 1817.

²¹ Dictionnaire des étiquettes : Education.

²² Madame de Genlis : Mémoires. IV,-VI. 48.

- 23 Mémoires VI. 14.
 24 U. o.
 25 Dictionnaire des etiquettes Éducation.
 26 Dict. des etiquettes : Écoles d'éducation.
 27 Leçon d'une gouvernante.
 28 Dictionnaire des etiquettes de la cour: Maisons d'éducation.
 29 Mémoires, VI. 49.
 30 Dictionnaire des etiquettes : Écoles d'éducation.
 31 Lettre XVI.
 32 Le La Bruyère des domestiques. Paris 1829.
 33 Dictionnaire des etiquettes : Éducation.
 34 Adèle et Théodore, Lettre XVI.
 35 Adèle et Théodore, 122.
 36 Adèle et Théodore, I. 261.
 37 Adèle et Théodore, II. Lettre XVI.
 38 Adèle et Théodore. T. III. L. 5.
 39 Journal du comte Apponyi. 1827, avril 22.
 40 Du Breton, J. L.: Préface des mémoires de Madame de Genlis.
- 41 Emile, Edition de Madame de Genlis. 1820. III. 21.
 42 De l'emploi du temps. 22.
 43 U. o. Paris 1824.
 44 Adèle et Théodore. II. 290. L. 29.
 45 U. o. I. 165.
 46 U. o. I. 272. II. Lettre 29.
 47 Leçon d'une gouvernante. II. 451.
 48 Adèle et Théodore I. 291.
 49 I. 84.
 50 Revue des deux mondes 1413.
 51 T. 115. ct. et Th.
 52 Adèle et Théodore, Ti. III. L. 21.
 53 Veillées du château. 1784.
 54 1831. 196-215.: Mémoires of Madame de Genlis.
 55 Histoire de ma vie. II. XVI.
 56 Mémoires. III.
 57 Religion considérée . . . I. Tolérance.
 58 Monod : Défenseurs du chr. p. 446.
 59 Mémoires inédits III.

- 60 Journal imaginaire feuilles des gens du monde : 1816. IV. 15. 1817. II. 15.
- 61 Lanson v. Klopstock. 7881.
- 62 Oláh L : Une grande dame, auteur dramatique et poète au XVIIIe siècle. Paris 1928.
- 63 Mémoires IV.
- 64 Episoden aus Reisen in die Schweiz, Frankreich und Italien. I. 383. ff.
- 65 1815. március 30-án Dessewffy grófnak.
- 65a Philarète Chasle : Mémoires II. 86. 187.
- 66 Mercure. 24 juillet 1779. p. 331.
Année littéraire 4 août 1779. p. 108.
Journal des Savants. 1er décembre 1779. p. 857.
- 67 Annonces, affiches . . . août 1782. p. 126.
- 68 Levél Kiss Jánosnak, Széphalom. 1807. Jul. 22.
- 69 The educational ideas and activities of Madame la comtesse de Genlis, with special reference to her work „Adèle et Théodore“ Paris 1926.
- 70 Adèle et Théodore, Lettre. XXVII. 3. vol ;
- 71 U. o. III. Lettre XXXIX. p. 402.
- 72 Arabesques mythologiques. Paris. 1810.
- 73 Contes moraux et nouvelles historiques 1802.
- 74 Nouveaux contes moraux. Paris. 1804.

FORRÁSMUNKÁK

a) *Madame de Genlis nevelő célú munkái :*

Théâtre à l'usage des jeunes personnes, 1779-80.

Théâtre de société, Paris 1781.

Adèle et Théodore ou lettres sur l'éducation. Paris 1782.

Les veillées du château, Paris. 1784.

La religion considérée comme l'unique base du bonheur Paris 1787.

Discours sur l'Education de M. le Dauphin et sur l'Adoption, Paris 1790.

Discours sur la suppression des couvens de religieuses et l'éducation publique des femmes. Paris, 1791.

Leçon d'une gouvernante à ses Elèves, Paris. 1791.

Manuel du voyageur, Berlin 1789.

Herbier du moral ou recueil de fables . . . , 1799.

Le petit La Bruyère . . . Paris 1801.

Nouvelle Méthode d'Enseignement pour la première enfance. Paris, 1801.

Projet d'une école rurale pour l'éducation des filles. Paris 1801.

Souvenirs de Félicie L. . . Paris 1804.

Arabesques mythologiques ou attribus de toutes les divinités de la fable.

La botanique historique et littéraire, Paris 1810.

De l'influence des femmes dans la littérature française. Paris 1811.

Dictionnaire critique et raisonné des étiquettes de la Cour et l'usage du monde. Paris 1818.

Le Siècle de Louis XIV. Paris 1820.

- Emile* (édition de Madame de Genlis) avec des retrachements, une note et une préface. Paris 1820.
 Les jeux champêtres des Enfants. Paris. s. d. (1821.)
 De l'Emploi du temps. Paris. 1824.
 Le La Bruyère des domestiques, Paris 1824.
 Mémoires inédits sur le XVIIIe siècle et la Révolution Française. Paris. 1825—28.
 (L'île des enfants.) Vienne Schrämbl, 1828. [Die Kinderinsel. Eine wahre Geschichte von G. Leipzig (s. d.)]
 Manuel de la jeune Femme. Guide complet de la maîtresse de maison. Paris 1829.
 Essai sur les Arts, (csak kéziratban, Bibliothèque de Nancy.)

b) *Irodalom.*

- Apponyi R: Journal du comte, Paris. 1925.
 Blei F.: Das Kuriositätenkabinett der Literatur. Hannover. 1924.
 Bled, du: Les comédies de société au XVIIIe siècle. Paris 1893.
 Bled, V. du: Une femme du monde, auteur au XVIIIe siècle: Madame de Genlis. Revue des deux mondes. 1892. juin.
 Bourgain, Mlle: La jeunesse d'une femme célèbre Ibid 1892. juin.
 Bonaparte Napoléon: Correspondence. Paris 1809.
 Biographie nouvelle des contemporains. Paris 1820,
 Barri, Du; Mémoires. Paris 1829.
 Baldensperger: Goethe en France.
 Bobula I.: A nő a 18. század magyar társadalmában. Budapest, 1933.
 Bethleem abbé: Les romans à lire et à proscrire. Paris. 1928.
 Bonhomme H.: Madame la comtesse de Genlis, sa vie son oeuvre, sa mort, Paris, 1885.
 Chénier M. J.: Tableau de la littérature française. 1816.
 Chabaud L.: Les Précurseurs du féminisme. 1901.
 Chabreul M.: Gouverneur de Princes. Paris 1900.

- Carette : Madame la comtesse de Genlis. 1893.
- Compayré : Histoire des doctrines de l'éducation en France, Paris 1904.
- Compayré : Histoire de la pédagogie. Paris, 3e édition.
- Correspondence de Madame de Genlis avec le Premier Consul. Suppl. des Mémoires. Paris 1825.
- Esterházy József kéziratok naplója (4 kötet) 1791-1847.
- Fleury M : Les grandes dames pendant la Révolution et sous l'Empire. Paris. 1900.
- Faguet E : Madame de Genlis. Revue des Revues. 1912. 99.
- Faguet E.: Le Féminisme. Paris, 1910.
- Fináczy : A francia középiskolák multja és jelene. Budapest. 1890.
- Fináczy : Magyar pedagógiai lexikon.
- Gréard M.: Mémoire sur l'enseignement secondaire des filles.
- Gérard R.: La vie amoureuse de Madame de Genlis. Paris. 1927.
- Hugó Viktor : Nyomorultak. I.: I, 6 és II. 6, VI, VII.
- Hus A.: L'homme de Fenélon à Madame de Genlis. Paris. 1811.
- Harmand J.: Madame de Genlis sa vieintime et politique
- Harkens e H.: Beiträge zur Geschichte des Emigranten in Hamburg. Hamburg. 1900.
- Kazinczy F.: Levelei. M. T. A. kiadása. 1927.
- Kerby W.: The educational Ideas And activities of Madame la Comtesse de Genlis . . . Paris 1926. Presse universitaire.
- Kirchheisen G.; Die Frauen und Napoléon. München. 1912.
- Kleist H. v.: Sämtliche Werke. Briefe. E. Schmidt. Leipzig. Bibl. Inst.
- Lamartine : Histoire des Girondins. Paris. 1848,
- Lemouton J.: Francia grammatika . . . Pesten. 1928. Trattner, J. M.
- Lemouton J.: Méthode Jacotot ou plus de Grammaire Française. Bude. 1846. (écrite en deux langues.)

- Maury L.: Madame de Genlis. Revue Bleu. 1912.
III, 346.
- Moffat M.: Rousseau et la querelle du Théâtre au XVIIIe siècle Paris. 1925.
- Monod G.: Défenseurs du Christianisme de Pascal jusqu' à Châteaubriand. Paris. 1916.
- Mémoires et souvenirs d'un Pair de France. Paris. 1829.
(Barbier: J. P. Fabre de l'Aube)
- Mémoires sur la vie privée de Marie Antoniette. Par. Madame de Campan. (Genlisröl: III, 84. Esterházy gr.: I. 250.
- Oláh L.: Une Grande dame, auteur dramatique et Poète au XVIIIe siècle, Madame de Montesson. Paris. 1928.
- Pigoreau: Petite bibliographie biografico-romancière ou dictionnaire des romanciers . . . Paris. 1821.
- Reynaud L.: L'influence allemande en France au XVIIIe et XIXe siècle, Paris 1922.
- Sand G.: Histoire de ma vie. Paris. 1856. (II. 5.)
- Sainte-Beuve: Moniteur. 1852. aug. 26.
" " Causerie du Lundi. 1852. (III. 16.)
" " Portraits de femmes. Paris. 1928.
- Tolsztoj: Háboru és béke. Budapest. 1886. Ráth M. (I, 75.)
- Turquan J.: Welt und Halbwelt unter d. Konsulat und dem I. Kaiserreich. Übers. Leipzig. 1898.
-

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Adèle et Théodore 2, 11, 21, Comédie de société 46
 23, 34, 56, 57, 63 Clermont 54
 Adélhaïde 28 Crest, (César du) 28
 Alembert (d') 7, 54 Cousin 45
 Alphonsine 63
 Alzire 52 David 37
 Ames de la vertu 34, 60 Dewey 13
 Amerika 41 Dráma 11, 45
 Ami des Enfants 53 Dangers (les) du monde 49
 Angol nyelv 32 Deux flacons 52
 Aveugle de Spaa Dictionnaire 11, 15, 22, 58
 Diderot 7
 Discours sur la suppression
 des convents 57, 58
 Batsányi 61
 Battuécas 14, 63
 Beaumont (Du Boscq de) 11,
 29, 35
 Belle-Chasse 16, 25, 27, 56
 Beaujolais herceg 28
 Berquin 53
 Brun Friderike 52
 Byron 42
 Chabaud 8, 43
 Chasle, Philarète 53
 Châteaubriand 17, 45, 60
 Château d'éducation 25, 27
 Cécile 49
 Chénier M. J. 17, 59
 Compayré 8, 11
 Corneille 35
 Einfeldung 46
 Ennemis (les) généreux 49,
 51
 egyéni oktatás 23
 egészségügy 19
 enciklopédikus 17, 43, 55,
 59
 empirizmus 7
 Emploi du temps 56, 59
 Emile 10, 30, 43
 értelmi nevelés 9
 erkölcsi nevelés 13, 37, 38,
 39, 47, 48, 52
 érzelmi nevelés 9
 esztetika 16, 33

- Etude du coeur humain 64
 Etude Françaises 65
- Falusi iskola 21, 58
 Faust 42
 Ferrière 29
 felügyelet 40
 feminizmus 8, 58, 61
 festészet 37
 filozófia 35, 55
- Gaillard 12
 Génie du Christianisme 45,60
 gyermekirodalom 5, 41 ff.
 gyermekgondozó 20
 Gérard 12
 Goethe 42
- Hagar 48, 52
 Harmand 3
 Hamburg 4
 Harpagon 49
 hasznossági elv 29, 30, 57
 Hugo V. 23, 26
- Ile des enfants 16, 36
 irodalom 34, 61
 ingyenes iskola 20
- Janzenizmus 32, 40
- Kazinczy 52, 53, 56
 Kerby W. 56
 kispolgár 43
 klasszikus nyelv és irodalom 31, 32
 Klopstock 49
 közösség 14, 26
- közvetlenség 24
- La Bruyère 64
 La Fontaine (A. H. J.) 10
 La Fontaine (Jean de) 34
 Lajos Fülöp (I. Polgárkirály)
 Lamennais 45
 Landeserziehungsheim 12
 Lantern magique 35
 La Rochefoucauld 62
 leányoktatás
 Lietz 12
 Lantern magique 35
 Locke 17, 57
 La Vallière 54
- Magyarország 22, 25, 52,
 53, 56
 Maistre, de 17, 45
 Maintenon, Mme de 32
 Manuel du Voyageur 61
 Mérope 52, 61
 Mère de l'Eglise 17
 Monod 17
 Motpensier 28
 Montesson, Madame de 50
 modern nyelvoktatás 32
 Molière 34
 moralis l. erkölcsi
 Mort d'Adam 49
 munkaiskola 13, 25
 mythologia 34
- Napoléon 18, 20
 naturalizmus 29
 nevelő 21, 23
 német nyelv 33
 népnevelés 8, 56, 57, 58, 64

- neokatolikus 45
 novella 16
 növendék 28
 nőnevelés 23
 nőkérdés (l. feminizmus) 8,
 58, 61
 Obermann 42
 Oláh L. 50
 Olasz nyelv 33, 59
 Olvasmány 34, 46, 54
 Orléans (duc d') 4, 27, 44
 Onyegin 42
 Palais de la vérité 63
 példaadás 24, 39
 Phaedra 52
 Plume magique 55
 Polgárkirály (Lajos-F.) 23,
 26, 29, 33
 Port-Royal 24, 31
 Praeromantika 42
 Projet d'une école rurale 21
 Puskin 42
 Racine 34, 52
 raison-(ész)-ember 51
 regény 16
 Religion considérée 38, 44
 romantika 42, 54, 61
 Rousseau 8, 9, 12, 16, 18, 19
 29, 34, 39, 43, 56, 57, 62
 Sainte-Beuve 9, 43
 Sand G. 12, 14, 43, 65
 Scènes populaires 54
 Schlegel A. W. 52
 scuole rurali 59
 Sénancour 42
 Sercey H. 29
 személyi alkat 9
 szépirodalom 33
 Staël (Madame de) 52
 szindarab 46
 szünet 30, 31
 Souvenirs de Felicie 17,
 36, 43, 55
 spanyol nyelv 33
 Tankönyv 35, 60
 társadalmi nevelés 5, 8, 50
 természetrajz 36, 62
 testnevelés 13, 34
 Théâtre de Société 50, 51
 Théâtre à l'usage des
 jeunes personnes 47
 teleologiai cél 45
 Tolsztoj 3, 5
 történelem 34, 60
 türelem (tolérence) 44
 Utazás 36
 utilitarizmus (l. hasznossági
 elv) 7, 57
 Valois 28
 vallás 39, 55
 vetitőképes oktatás (l. Lan-
 tern) 35
 Veillées du château 55
 verbalizmus 57
 vizuális típus 60
 Voltaire 3, 7, 34, 44, 52, 54
 Zadig 55
 Zaïre 52
 zene 37
 Zolnai Béla dr. 65
 Zoraïd 55

TARTALOM

	oldal
Bevezetés	3
Gondolatok a nevelésről	7
Belle-Chasse, a nevelő-kastély	27
Nevelés és szépirodalom	41
Függelék	67
Jegyzetek	69
Forrásmunkák	72
Név és tárgymutató	76

ÉLETRAJZ :

Szegeden születtem, 1913 november 20-án. Középiskolai tanulmányaimat a szegedi Baross Gábor reáliskolában végeztem. 1931 nyarán a Székesfőváros ösztöndíjával Németországba mentem tanulmányutra s onnan visszatérve beiratkoztam a szegedi Ferencz József Tudományegyetem bölcsészeti karára, ahol 1936 februárjában mint német-francia szakos tanár oklevelet nyertem. Értekezésemhez szükséges tanulmányokat Bécsben, Budapesten, Egerben és a szegedi könyvtárak felhasználásával végeztem. Kutatásaimat elősegítő könyvek beszerzéséért ezuton is hálás köszönetet mondok dr. Zolnai Béla és dr. Várkonyi Hildebrand egyetemi tanáruraknak, kik tanácsaikkal és felvilágosításaikkal mindenkör a legnagyobb előzékenységgel támogattak.

T 5921

T 92179

- . . . ember fején visz egy zsákot, . . .
- . . . két ember beszélget, . . .
- . . . kis gyerek dudál, . . .
- . . . kürtöt fújja, . . .
- . . . hat zsákot cipelnek az emberek, . . .
- . . . csorda megy, . . .
- . . . a házát eltakarja, . . .
- . . . az emberek csoportosulnak, . . .

7. Akció :

I. kép :

- . . . a levegőben kisebb madarat látok felfelé repülni, . . .

II. kép :

- . . . ember dolgozik, . . .
- . . . az egyik férfi a csónakot javítja, . . .
- . . . beljebb még két javításnak indult csónak, . . .
- . . . egy halász foltozza csónakját, . . .
- . . . egyiket a halász szereli, . . .
- . . . ember javítja csónakját, . . .
- . . . emberek a hajót javítják, . . .
- . . . hajófestés, olajozás, . . .
- . . . két ember, aki azokat javítja, . . .
- . . . két ember közül az egyik ladikot javít, . . .
- . . . gőzhajó közeledik, . . .
- . . . rúdra egy kerek hálót akasztottak ki, . . .
- . . . mellette egy másik tartja a hálót, . . .
- . . . száradni kitett kosaras háló, . . .

III. kép:

- . . . asszony kapál, . . .
- . . . asszonyok burgonyát kapálnak, . . .
- . . . asszonyok salátát kapálnak, . . .
- . . . kapáló lányok néznek, . . .
- . . . káposztát gereblyéznek, . . .
- . . . leányok kapálnak céklát, . . .
- . . . leányok cukorrépát kapálnak, . . .
- . . . parasztasszonyok földet művelnek, . . .
- . . . zöld növényzetet kapálnak, . . .
- . . . uraság hintóval hajtat, . . .
- . . . lovat hajtanak, . . .
- . . . ló húz egy hintót, . . .

IV. kép:

- . . . zsákot visz, . . .
- . . . kecskét hajt, . . .
- . . . zergenyáját hajt, . . .

8. Analógia:**I. kép:**

- . . . a kép őserdőt ábrázol, . . .
- . . . gyönyörű, mint egy őserdő, . . .
- . . . mint egy régi erdő, . . .
- . . . úgy néz ki, mint az ősvilág, . . .

II. kép:

- . . . gyönyörű tájkép, . . .

IV. kép:

- . . . egy kis német falu képét nyújtja, . . .

TARTALOM :

	Oldal
Alapfogalmak	3
Tanúskodás (Aussage) és emlékezés . . .	11
Képlelrési kísérletek	18
A kísérletek lefolyása	22
A kísérletek értékelése	37
Táblázatok	54

I. kép.

II. kép.

III. kép.

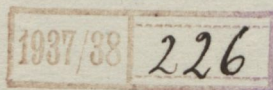
IV. kép.

CURRICULUM VITAE

1913. dec. 26.-án születtem Budapesten. Középiskolai tanulmányaimat a budapesti Izr. Hitközség Reálgimnáziumában végeztem; ugyanott tettem érettségi vizsgálatot. 1932. szeptemberében a budapesti Pázmány-Péter tud. egyetem bölcsészeti karára iratkoztam be, itt matematika- fizika szaktergyaimból végbizonnyítványt szereztem. Középis-
kolai tanári diplomát a szegedi Ferencz József Tud. Egyetemen szereztem. Tanulmányutat tettem Németországban, ahol 1933. nyarán a müncheni Ludwig-Maximilian tud. egyetemen rendkívüli hallgató voltam.

Kísérleteimet a szegedi Klauzál Gábor-gimnáziumban végeztem. Köszönettel tartozom az intézet igazgatóságának, amely ebbeli munkámat mindenkoron magáévá tette és jóindulatával támogatta.

Jelen értekezésem megírásához a nekem mutatott irányításért Várkonyi Hildebrand egyetemi tanár úrnak ezúton fejezem ki hálámat.

**Közlemények a Szegedi Ferencz József
Tudományegyetem Pedagógiai—Lélektani
Intézetéből c. sorozat eddig megjelent
kiadványai:**

- 1) VÁRKONYI HILDEBRAND dr. : Közlemények I. 1934.
- 2) BODA ISTVÁN M. : Bevezető a lélektanba 1934.
- 3) REITZER BÉLA: A proletárnevelés kérdéséhez 1935.
- 4) TOMORI VIOLA: A parasztság szemléletének alakulása 1935.
- 5) BÓDI FERENC: A középiskolai földrajzoktatás története Magyarországon az első Ratio Educationistól napjainkig 1935.
- 6) BEREND KLÁRA : Az ifjúság irodalmi érdeklődése 1935.
- 7) DOLCH ERZSÉBET : A gyakorlati grafológia elvi 1936.
- 8) ZENTAI KÁROLY : A nemek együttes nevelésének kérdése 1936.
- 9) BÉKÉSI GIZELLA : A gyermek erkölcsi fejlődése és az erkölcsiség kísérleti vizsgálata 1936.